

ADANA İŞGAL KOMUTANI BREMOND'UN ANILARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME AN ASSESSMENT ON THE MEMORY OF ADANA OCCUPATION COMMANDER BREMOND

Murat KÜTÜKÇÜ
Çağ Üniversitesi
muratkutukcu@cag.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4311-8036

Ayhan CANKUT
Çağ Üniversitesi
İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü
ayhancankut@cag.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8890-2727

ÖZ

Geliş Tarihi:

28.01.2023

Kabul Tarihi:

27.03.2023

Yayın Tarihi:

31.03.2023

Anahtar Kelimeler

Edouard Bremond,
La Cilicie en 1919-
1920
Kilikya
Hatırat
Adana

Keywords

Edouard Bremond,
La Cilicie en 1919-
1920
Cilicia
Memoir
Adana

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Anlaşması sonrasında Adana, coğrafya ve strateji bakımından İngiltere'nin ve Fransa'nın mücadele alanlarından olmuştur. Fransa siyasi baskısını artırarak 15 Eylül 1919'daki Suriye İtilafnamesi'yle amacına ulaşmış, İngiltere'den istediğini almış, Adana bölgesinde etkin aktör durumuna gelmiştir. Çukurova bölgesinde Ermeni Devleti kurma vaadiyle Ermenileri ateşleyen Fransa, Çukurova şemsiyesiyle Dört Yol, Tarsus, Adana, İskenderun ve Mersin'i işgal edip, işgalin yönetimini Albay Edouard Bremond'a teslim etmişti. Suriye İtilafnamesi gereği Çukurova'yı terk eden İngiliz birliklerinin yerine, Fransız Bremond'un yönetimine sayıca kabarık Ermeni askerleri ve farklı gruplardan toplanan Afrika birlikleri tahsis edilmiştir. Emrindeki kuvvetin büyüklüğü nedeniyle Adana bölgesinde tam hâkimiyet kurduğuna karar veren Albay Bremond, ilk günden itibaren bölge halkına sert davranmaya, züllüme başlamıştır. Kuvayi Milliye güçlerinin etkin ve kararlı mücadelesi sayesinde Adana'da ummadığı şekilde şaşırarak, yönetim kabiliyetini ve inisiyatifini yitiren Albay Bremond, hatıratında kendi emir komuta ve idare anlarını her ne kadar olduğundan değişik aktarmaya çalışsa da çok tartışılan bir yönetici olmuştur. Bu çalışma ile Albay Bremond'un Çukurova'nın işgalinde görevine ilişkin anılarını topladığı, Paris'te 1921 yılında Imprimerie Nationale yayınevi tarafından yayınlanan, Fevzi Dural tarafından dilimize çevrilen hatıratla ilgili tartışılmalı konular araştırılacaktır.

ABSTRACT

After the Mondros Agreement, Adana became one of the struggle areas of England and France in terms of geography and strategy. France achieved its goal with the Syria Agreement of September 15, 1919, became an active actor in the Adana region. France, which fired the Armenians with the promise of establishing an Armenian State in the Çukurova region, occupied Dört Yol, Tarsus, Adana, İskenderun and Mersin and handed over the management of the occupation to Colonel Edouard Bremond. In place of the British troops who left Çukurova, large numbers of Armenian soldiers and African troops were allocated to the administration of Bremond. Colonel Bremond began to be cruel to the people of the region from the first day. Bremond, who was unexpectedly surprised in Adana thanks to the determined struggle of the Kuvayi Milliye forces and lost his management ability, has become a much-discussed administrator, although he tried to convey his own command moments in his memoirs. In this study, controversial issues related to the memoir, which Colonel Bremond collected his memories of his duty in the occupation of Çukurova, published by Imprimerie Nationale publishing house in Paris in 1921 and translated into our language by Fevzi Dural, will be investigated.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1243780>

Atıf/Cite as: Kütükçü, M., ve Cankut A. (2023). Adana işgal komutanı Bremond'un anıları üzerine değerlendirme. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(1), 698-717.

Giriş

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonrasında son bulacağı düşüncesi ile savaş devam ederken Osmanlı Devleti topraklarını aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla paylaşmışlardır. Sanayi İnkılabı neticesinde artan hammadde ihtiyacı yeni alanlar arayışında olan sömürgeci devletler Orta Doğu petrolü üzerinden de daha fazla pay kapma mücadelesine girişmişlerdir (Yalçın vd., 2002, s.47-49).

İngiltere özellikle doğudaki en büyük sömürgeci olan Hindistan'a ulaşım sağlayan ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da hâkimiyet sağlamayı politika haline getirmiştir. İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bölgelerinde yürüttüğü politikanın gerekçesini bir İngiliz Albayının Fransız gazetecilere yaptığı açıklama çok net ortaya koymaktadır (Akbıyık, 1999, s.10): *“Doğu, sizin için bir süs, aksesuar olabilir, ancak İngiltere için, bizimle olduğu sürece yaşam kaynağı, bize karşı direndiklerinde ise hayatımızın sonudur”* Fransa'nın Osmanlı toprakları üzerinde menfaat sağlamaya yönelik girişimleri ise Ermeni politikası çerçevesinde şekillenmiştir (Tuncer, 2000, s.99). Fransa, doğal zenginlikleri ve yeraltı kaynakları açısından ekonomik çıkar elde edeceğini düşündüğü Orta Doğu bölgesine yerleşmek için 19. Yüzyılın başından itibaren Hristiyanların haklarının korunması ve Katolik Ermenilerin himayesi hususunu bahane olarak kullanmıştır (Özçelik, 2005, s.85-87).

Büyük Ermenistan hayali kuran Ermeniler, I. Dünya Savaşı başlangıcında Bogos Nubar Paşa aracılığıyla Rusya ve İngiltere'ye müracaat ederek Türklere karşı ayaklanabileceklerini belirtmişlerdir (Sonyel, 1972, s.36). Buna mukabil Fransız ve İngiliz donanmalarının komutanları da Adana, Dört Yol, Yumurtalık ve İskenderun bölgelerindeki Ermenileri isyan için kışkırtıcı hareketlerde bulunmuşlardır (Evans, 1972, s.114). Ermeniler emellerine ulaşmak için İngiltere ve Fransa'nın desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Diğer taraftan hem İngiltere hem de Fransa bölgede hâkimiyet kurmak için Ermenileri kullanmak istemişlerdir.

Fransa'nın, 1915 yılında Rusya ile yapmış olduğu görüşmeler neticesinde Rusya, Suriye ve Adana bölgesinin Fransa'ya bırakılması düşüncesini kabul etmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Anadolu topraklarının paylaşılması konusunda 1915 yılı sonbaharında başlayan üçlü görüşmeler sonunda, taraflarca 26 Nisan 1916 tarihinde yapılan anlaşma ile Rusya, Suriye, Adana ve Mezopotamya'nın İngiltere ile Fransa arasında pay edilmesini kabul etmiştir. İngiltere ile Fransa arasında yapılan görüşmeleri Fransa adına Georges Picot ve İngiltere adına da Sir Mark Sykes'in yürütmesi nedeniyle bu anlaşma Sykes-Picot Anlaşması olarak adlandırılmıştır (Armaoğlu, 2005, s.68-70). Böylelikle İngiltere açısından Hindistan'a ulaşım sağlayan ticaret yollarının ve Orta Doğu petrol yataklarının güvenliği garanti altına alınmıştır.

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilen 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile İtilaf Devletleri “Şark Meselesi”nde belirledikleri isteklerine ulaşma ve Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırma imkânını elde etmişlerdi. Daha mütareke görüşmeleri devam ederken Amiral Calthrope, 16. maddede belirtilen, *“Kilikya'dan maksadın Adana ve havalisi olduğunu, buradaki Osmanlı memurlarının yerlerinde kalabileceklerini, fakat Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesini istediklerini”* ifade etmişti (Çelik, 1999 s.32). Osmanlı heyeti İtilaf Devletlerine güvenliklerini tehdit edecek bir durum belirlediğinde herhangi bir kritik bölgeyi işgal hakkı tanıyan 7. maddeyi ve Toros Tünellerinin işgalini öngören 10. maddeyi kabul etmekle Kilikya'yı kurtardığını düşünmekteydi. Hâlbuki bu maddelere ilave olarak 5. ve 16. maddeler İtilaf Devletlerine bölgenin işgalini gerçekleştirme imkânı tanıyacak şekilde kaleme alınmıştı (Çelik, 1999, s.33):

“Madde 5- Hudutların muhafazası ve iç asayişin devam ettirilmesi için lüzum görülecek askeri kuvvetten maadasının derhal terhis, askeri kuvvetlerin miktar ve vaziyetleri, İtilaf hükümetleri tarafından, Osmanlı Devleti ile müzakere edildikten sonra kararlaştırılacaktır.

Madde 16- Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaat, en yakın İtilaf komutanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için gereken miktardan maadası, 5. maddedeki şartlara uyularak verilecek kararlar veçhile geri çekilecektir.”

İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı askerî birliklerinin bölgeyi boşaltması yönündeki talepleri, Adana, Antep ve Maraş vilayetleri ile çevresinde asayişin bozulacağı düşüncesiyle, Harbiye Nezareti başta olmak üzere idarecilerde endişe yaratmıştı. Bu sebeple Harbiye Nezareti ile 2. Ordu Komutanlığı İtilaf Devletlerinden en azından mevcudu düşük üçer taburlu tümen çapında bir birlik ile bir süvari alayının Adana ve Antep bölgelerinde bırakılmasına müsaade edilmesini talep etmiştir. Ancak bu talepler Suriye'deki İngiliz Komutanlığınca gereksiz görülerek reddedilmiştir (Tunalı, 2021 s. 41-42).

Çukurova bölgesinin işgal edileceği haberi bölge halkını da endişeye sevk etmiştir. Bu endişeler neticesinde Adana'nın ileri gelen toplum önderleri Ramazanoğlu Tevfik Kadri'nin evinde toplanarak bir telgraf hazırlamışlar ve Sadrazama, Mebuslar Meclisi Başkanlığına ve Dahiliye Nezaretine göndermişlerdir. Telgrafta bölgenin işgaline müsaade edilememesi, işgallerin mütareke şartlarına uygun olarak Toros Tünelleri ile sınırlı kalması, milli ve vatani hakların korunması istenmiştir (Ener, 1996, s.3-4). İşgal haberleri neticesinde topraklarının anavatanından ayrılacağı söylentileri nedeniyle büyük telaşa kapılan Adanalılar “Feryadname” adı verilen protesto telgraflarını resmi makamlara ve İstanbul gazetelerine göndermişlerdir. 11 Aralık 1918’de gönderilen ve 13 Aralık 1918 tarihli İstanbul gazetelerinin birçoğunda yayınlanan telgraf metninde özetle şunlar ifade edilmiştir (Tunalı, 2021, s.43):

“Bin seneyi geçkin bir zamandan beri büyük bir çoğunlukla bu vilayette yaşıyoruz. Yüzyıllarca İslâm beldelerinde sınır muhafızlığı yaptıktan dört yüz küsur sene önce beyimiz Ramazanoğulları ile birlikte Yavuz Sultan Selim’e tâbi olarak Osmanlı camiasına tabi olduk. O günden beri devletimizi her zaman sevdik ve her zaman en sadık tebaası olarak yaşadık. Bugün de Osmanlı yurdunun bir cüz’i lâ-yenfekki bulunuyoruz. Bin senelik tarihi bir hakkın verdiği salâhiyetle ve dünyanın sulh şartları olarak ilân ve kabul edilen esaslar dairesinde ebediyen Osmanlı kalmak istiyoruz... Hukukumuzun sağlanması ve savunulmasını büyüklerimizden ve basından bekliyoruz.”

Bu endişelere ve halkın tepkilerine rağmen İtilaf Devletlerinin 24 Kasım 1918’de ilettikleri Çukurova’nın boşaltılması yönündeki talepleri Osmanlı Hükümetince kabul edilmiştir. Müteakiben İngiliz Generali Allenby, Adana Valisine Çukurova’nın müttefik ordular tarafından işgalinin barış anlaşması imzalanana kadar devam edecek bir ihtiyati tedbir olduğunu, Osmanlı kanunlarının yürürlükte olacağını ve Türk memurlarının görevlerine devam edeceklerini belirtmiştir. İngilizler tarafından belirlenen Osmanlı birliklerinin çekilme takvimine göre; Kasım 1918’de Kilikya boşaltılacak ve 1 Aralık 1918’de Osmanlı askerî birliklerinin tamamı Ceyhan Nehri’nin batı kıyılarına 5 Aralık 1918’den önce de Adana-Tarsus demiryolunun kuzeyinden Pozantı’nın batısına çekilecekti. Osmanlı birlikleri ağır ve hafif silahlarının tamamının İngilizlere teslimini Katma istasyonunda yapacak ve askerlerini de Pozantı’nın batısında terhis edecekti. İtilaf Devletlerinin bu talepleri uyarınca, Adana ve havalisindeki Osmanlı 2. Ordu birlikleri geri çekilmeye başlamış, Adana’da bulunan Ordu Karargâhı Konya bölgesine çekilmiştir (Hatipoğlu, 2001, s.37-38). Bu durum bölgenin işgale uğrayacağını belirtisiydi.

Çok geçmeden İngiltere ve Fransa Mondros Mütarekesi’nin 7. Maddesine dayanarak Güneydoğu Anadolu ve Çukurova bölgelerini işgal etmeye başlamışlardır. 3 Kasım 1918’de Musul’u, 9 Kasım 1918’de İskenderun’u işgal eden İngiltere, daha sonra bu işgal harekâtını Adana, Antep ve Maraş istikametinde genişletmiştir. Fransa ise 11 Aralık’ta Dört Yol’a 17 Aralık’ta da Mersin’e asker çıkarmıştır (Yalçın vd., 2002, s.233). İşgalleri genişleten Fransız kuvvetleri 19 Aralık 1918’de Tarsus’u ve Yarbay Remieu kumandasındaki Fransız askerî birlikleri ve Ermeni gönüllüleri ile 16-21 Aralık 1918’de Adana’yı işgal etmiştir (Murat, 2021). Yarbay Remieu’nun komutasındaki askerlerin çoğunluğu daha önce Mısır’da teşkil edilmiş Doğu Lejyonu’na (Legion D’orient) bağlı Ermenilerden oluşuyordu. Bunlara ilaveten silahlı Kamarovlar (Ermeni Fedailer) da Adana’na havalisinde toplanmıştı (Ener, 1996, s.4-5; Kütükçü, 2022, 310-311).

Fransızlar işgal ettikleri bölgedeki Hristiyan nüfusu artırmak maksadıyla Ermenileri başta Adana olmak üzere Çukurova’daki şehirlere geri göndermek için yoğun çalışmalar başlatmışlardır (Bıyıklıoğlu, 1962, s.77). Buna uygun olarak henüz bölgenin işgali başlamadan ateşkes anlaşması yapılır yapılmaz çevre illerden 1915’de Suriye’ye göç ettirilen Ermeniler, genel olarak yerleştirildikleri Halep, Şam ve Beyrut’tan küçük kabileler halinde geri dönmeye başlamışlar ve işgal güçleri yöneticileri tarafından Adana ve çevresine yerleştirilmeye başlanmıştı (Çelik, 1999, s.60). Ermeniler bütün ilçe ve bucaklara kadar yayılmış, nüfusları arttıkça, Fransızlardan da yüz bularak şımarıklıklarını giderek artırmışlardır. Adana Valisi Nazım Bey ise halkı yatıştırılmaya çalışmaktan başka bir şey yapamamıştır. Nazım Bey’in yerine Adana Vali Vekilliğine atanan Nihat Paşa ise 26 Aralık 1918’de görevine katılmak için yola çıkmış ancak işgal güçlerinin 17 Aralık 1918’den sonra Adana-Tarsus demiryolunun güneyinde bulunan ordu mensuplarının esir alınacağını bildirmeleri nedeniyle görev yerine gidememiştir (Ener, 1996, s.5).

Bölgede işgale karşı koyacak askerî birlik olmaması Fransızlara serbest hareket etme imkânı tanımış, mülki idare amirliklerine Fransız ve Ermeni idarecileri görevlendirilmiştir (Murat, 2021). Fransızlar Ermenileri özellikle polis, demiryolları ve posta hizmetleri gibi önemli görevlerde kullanmıştır. Ayrıca Ermeni gönüllülerinden askerî birlikler oluşturulmuş, Fransız üniforması giyen bu gönüllüler Fransız bayrağı altında savaşmışlardır (İlter, 1989, s.427-428).

İşgal hareketleri neticesinde endişeye kapılan Adana ve çevresindeki bir kısım halk Toroslar istikametinde kuzeye doğru göç etmeye başlamıştır. Fransızların Ermeni komitecilerine yönelik tutumlarından cesaret bulan Ermeniler Türk ve Müslümanlara saldırılarda bulunmaya başlamışlar ve olaylar giderek tırmanmıştır (Murat, 2021). Ancak bu haksız işgalleri içine sindiremeyen halk silahlı mücadele için bölgede “çete” adı verilen milli müfrezeler kurarak örgütlenmeye başlamıştır. Teşkil edilen bu milli kuvvetler işgale karşı çıkmaya ve işgal kuvvetlerine baskınlar düzenlemeye başlamıştır (Çelik, 1999, s.148).

Fransız Hükümeti, işgali başlattıkları 1918 yılından, 1919 yılının son günlerine kadar Kilikya (Çukurova) bölgesini, “Ermenistan” olarak isimlendirmiştir. Georges Picot, Başbakan Clemenceau tarafından “Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiserliği” unvanıyla bölgenin idaresine görevlendirilmiştir. Diğer taraftan bölgede görevlendirilen Fransız memurlarına da “Ermenistan’ın Fransız Yöneticileri” adı verilmiştir (İlter, 1989, s.428).

İngiltere ile Fransa arasında yapılan 15 Eylül 1919 tarihli Suriye Anlaşması ile Musul’u elde eden İngiltere Adana, Maraş, Antep ve Urfa bölgesini Fransa’ya bırakmıştır. Bu anlaşma her iki devleti de memnun etmiş, İngiltere Musul petrolüne sahip olurken, Fransa da bu petrolerin akacağı İskenderun körfezi ile sanayinin ihtiyacı olan pamuk başta olmak üzere doğal zenginliklere sahip Çukurova’ya hâkim olmuştur. Paris’te yayınlanan L’Intransigeant gazetesinde 1919 Aralık ayında çıkan yazıda, Çukurova için, “...Oysa biz şimdiye kadar gelecek için böylesine ümit verici zengin bir koloni kazanmamıştık” şeklinde değerlendirme yapılmıştı (Yalçın vd., 2002, s.233). Bu yazı Fransa açısından bölgenin nedenli önemli olduğunu göstermektedir.

Fransa bölgeyi devraldıktan sonra işgal birliklerinin komutanı olarak görevlendirilen Albay Edouard Bremond da Fransızların Kilikya adını verdikleri ve Suriye’nin bir parçası olarak gördükleri Çukurova’yı, “Alp Dağları’na sahip bir Mısır” ifadesiyle tanımlamıştır (Çelik, 1999, s.11).

Türk Millî Mücadele tarihinin Kuvayı millie zaferi yönünden çok önemli bir yere sahip olan Güney Cephesi’nde, Çukurova bölgesinin işgalinde komutan olarak görev almış olan Albay Edouard Bremond’un anıları, yaşanan işgalin farklı bir boyutunu göstermesi bakımından araştırılmaya değer bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuvayimillie teşkilatlarımızın kahramanlık destanları, yazıldığı bölgenin İşgal Birlikleri Komutanının anlatımıyla daha farklı bir değer kazanacaktır. Albay Bremond, anılarında kendi yönetim dönemini ne kadar farklı olarak göstermeye çalışsa da çok tartışılan bir idareci olarak tarihteki yerini almıştır. Bu çalışma ile Albay Bremond’un Çukurova’nın işgali süresince görev yaptığı döneme ilişkin hatıratını topladığı ve Paris’te 1921 yılında Imprimerie Nationale yayınevi tarafından yayınlanan, Fevzi Dural¹ tarafından dilimize çevrilerek Yeni Adana Gazetesi’nde, 29 Ekim-31 Aralık 1954 tarihlerinde tefrika edilen, “La Cilicie en 1919-1920” adlı kitapta yer alan işgal günleriyle ilgili tartışılacak konular araştırılacaktır.

Albay Edouard Bremond’un “La Cilicie En 1919-1920” Kitabındaki Anılarında Çukurova’nın İşgali

Fransa, İngiltere arasında varılan anlaşma uyarınca Çukurova bölgesinin idaresini devraldıktan sonra Albay Bremond’u 19 Ocak 1919 da Ermenistan Baş Administrateur’u (İdareci) olarak görevlendirmiştir. Baş Administrateur Albay Bremond görevleri itibarıyla doğrudan General Allenby’e ve onun karargâhına bağlıydı. Albay Bremond ve komuta heyeti Lavezya gemisi ile 30 Ocak 1919’da Mersin’e gelmiş, 1 Şubat’ta ise Adana’ya geçmişlerdir. 2 Şubat’ta Hükümet Konağı’nda Vali Vekili Nazım Bey tarafından memurlara tanıtılan Albay Bremond, karargâhıyla birlikte Hükümet Konağı’na yerleşmiştir (Dural, 1954, No.1).

Bölgedeki Fransız birliklerinin güvenliğini sağlayacak ve Fransa’nın ekonomik çıkarlarını temin edecek ortam yaratmayı amaçlayan Albay Bremond; Sancak ve Kazalara Vali Yardımcısı veya “Gouverneur” (Kaymakam) unvanı vererek birer Fransız subayı görevlendirmiştir. Bu uygulama uyarınca, Vali Yardımcılığına Albay Normand, Karargâh Genel Sekreterliğine Teğmen Escande, Askerî Şefliğe Yüzbaşı Coulet (Çelik, 1999, s.69; Ener, 1996, s.7), Kozan (Sis) Sancağı Kaymakamlığına Yüzbaşı Taillardat, Osmaniye (Cebeli-Bereket) Sancağı Kaymakamlığına Yüzbaşı André, Mersin Sancağı İşgal Komutanlığı ve Kaymakamlığına Yüzbaşı Anfré, Tarsus Kazası Kaymakamlığına ise Yüzbaşı Coulet (müteakiben Binbaşı Coustillière) atanmıştır (Çelik, 1999, s.69). Bu

¹ Fevzi Dural, 1895-1899 yılları arasında Adana Belediye Başkanlığı yapan 1907’de ilk traktörü Adana’ya getiren kişi olarak bilinen İbrahim Rasih Efendi’nin oğludur. Üniversite eğitimini Avrupa’da yapan Fevzi Dural, Adana’nın işgal edilmesiyle birlikte 1918 Kasım ayında, A. Remzi Bey’in girişim ve başkanlığında Adanalı milliyetçiler tarafından kurulan gizli teşkilatın (bkz.: Yusuf Ziya Bildirici (2020). İstiklâl Harbinde Çukurova’da yıkıcı faaliyetler. Belgi Dergisi, 2 (20), s. 2420.) üyesi olmuştur. 1940-1943, 1945-1946 ve 1952-1960 yılları arasında Adana Ticaret Odası Başkanlığı yapan Fevzi Dural, doğum tarihi bilinmemekle birlikte 1975’de vefat etmiştir.

görevlendirmeler neticesinde Osmanlı vali ve kaymakamları adeta birer kukla konumuna düşürülmüşlerdi (Ener, 1996, s.7).

Bremond'un resmi yazılarında kullandığı mührün üst kısmında, "*Service Administratielle en Arménie*" (Ermenistan'daki İdari Servis), orta kısmında da "*L'Administrateur En Chef*" (Baş İdareci) ibareleri bulunmaktaydı (Tunalı, 2021 s.96). Bremond'un böyle bir mühür kullanması Fransızların asıl niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Tabiidir ki Fransa'nın bölgedeki uyguladığı politika Ermenileri amaçlarını gerçekleştirme hususunda teşvik etmiş, hatta şımartmıştır da diyebiliriz. Fransızların desteğini sağlayan Ermeniler Türklere karşı katliamlara varan saldırılarda bulunmuşlardır.

Mütareke hükümleri ve daha sonra yapılan 20 Şubat 1919 tarihli ve 1402 J. S. Numaralı anlaşma uyarınca, 1919 senesi boyunca Kilikya (Çukurova) Baş Administrateurlüğünün tüm faaliyetleri İngiliz genel karargâhının emirlerine göre yürütülmüştür. Albay Bremond, Mısır'da bulunan İngiltere Kahire Komiseri ve Hicaz Harekâtı Komutanı General Sir Reginald Vingate'in 28 Ocak 1919 tarihli raporunda, Arabistan'daki Fransız askerî heyetlerinden "*Fransız askerî heyetlerinin barışçı ve insani hareketleri işlerimizi fevkalade kolaylaştırmıştır*" (Dural, 1954, No.2) şeklinde bahsettiğini ve kendisinin de Hicaz'da başarılı sonuçları görülen bu hareket tarzına uygun faaliyetlerini yürüttüğünü, aynı sonuç ve verimin alındığını, birkaç aykırı durum hariç Fransız memurların tam bir uyum içerisinde çalışarak huzur ve güvenliği sağladıklarını belirtmiştir. Bremond, Baş Administrateur olarak görevinin sorumluluk alanını Osmanlı memurları vasıtası ile yönetmek olduğunu, işgalden önce katliam ve başka sorunlar nedeniyle firar eden memurlar olduğunu, bu memuriyetliklere başkalarının görevlendirildiğini (Dural, 1954, No.2), görevlendirmelerin (üç-dört kişisi hariç) Osmanlı kanunları gereğince İstanbul'da tasdik olunarak yapıldığını, mevcut subayların sayısının yetersiz olması nedeniyle hiçbir zaman Çukurova'da idareye doğrudan el koyulmadığını belirtmektedir (Dural, 1954, No.3). Halbuki Fransızların uygulamaları ve takip ettikleri siyaset yazılanların tersine cebir, baskı ve sürgün uygulamalarıyla Türkleri kaçırıp yerine Ermenileri yerleştirerek vilayet içinde yapay bir Ermeni çoğunluğu sağlama amacına yönelikti.

Yapılan anlaşmalar İşgal Birlikleri Başkomutanına Ermenileri talepleri olursa memleketlerine iade etme yetkisi veriyordu. Bremond'a göre, Ermenilerin yoğun bir şekilde bölgeye sevki mahalli memurların bir ilgisi olmayıp, Başkomutanlığın yetkisine dayanarak verdiği emirlerine uygun olarak gerçekleşmişti. Ermenilerin oldukça yüksek bir meblağ tutan memleketlerine iade masrafları Fransa Cumhuriyetinin Suriye ve Ermenistan Olağanüstü Komiserliği tarafından ödenmiş, bu iade işlemleri özel bir plan dahilinde yürütülmemiştir. Halep'te görev yapan Albay Klorser, Suriye'den bölgeye gelen Ermenilerin mümkün oldukça trenle seyahatlerini sağlıyordu. Adana işgal memurlarının bilgisi haricinde düzensiz bir şekilde gönderilen 3.000 Ermeni'nin aynı anda şehre geldiği oluyordu. Farnsızlar iskân sorununu çözmek için kerpiç evler inşa etmek zorunda kalmış, Rolan Mahallesi 600-800, Kişipiko Karargâhına 3000-4000, Guro Karargâhına 2000-3000 kişi yerleştirilmişti. Adana'da oluşan yoğunluğu azaltmak için gelenlerin bir kısmı da Ermenilerin oturduğu köy ve kasabalara yerleştirilmek üzere; Haçin (Saimbeyli)'e 8.000, Hasanbeyli'ye 1.000, Dört Yol'a 12.000, Osmaniye-Bahçe-İslahiye bölgesine 1.000, Misis'e 1200-1500, Abdioglu'na 1.000, Nacarlı'ya 1.000, İncirlik'e 1.200, Tarsus'a 3.000-4.000, Mersin'e 2.000-3.000 kişi gönderilmişti. 1919 yılı sonlarında bütün Çukurova bölgesinde yerleşik Ermenilerin sayısı 12 bine ulaşmıştı. Toplam nüfus ise 400 bin idi (Dural, 1954, No.3).

Bremond'un ifadesiyle, göçmenlerin yüzde 80'ini kadın ve çocukların oluşturduğunu, kuvvetli erkeklerin neredeyse tamamının hayatını kaybettiğini, bu sebeple Adana'da bütün kabilelerin iâşe edilmek zorunda kaldığını, dağıtılan erzakların kimi zaman 24 bini geçtiği oluyordu. Bu görevi Dr. Binbaşı Ronald yerine getirmiş, 1919 da vefat ettiğinden Teğmen Ganyo bu işi üstlenmişti. Bremond'un anılarını dilimize çeviren Fevzi Dural, "*O zamanlar Dr. Binbaşı Ronald'ın bir kaza sonucu öldüğü yayınlanmış olsa da doktorun Ermeniler tarafından öldürüldüğüne dair kanıt deliller*" olduğunu ifade etmektedir. Bremond her iki subayın da vazifelerini iyi yaptıklarını ve sadece Ermenilere değil tüm dinlere mensup insanlara da yardım ve iyi muamele yapıldığını ifade etmiştir. Fevzi Dural; "*Bu iddia asılsız olmakla birlikte Müslümanlara sadece dayak ve eziyetten başka bir şey verilmemiş hatta bir gün mecliste bir İngiliz subayına Müslümanlara neden yeterince yardım edilmediğini söylediğimde, 'azizim bir Müslüman dinini değiştirmez Ermeniler gömlek değiştirir gibi bir dolara Protestan Katolik olurlar' demişti*" şeklinde bu iddianın doğru olmadığını ifade etmiştir (Dural, 1954, No.4).

Bremond, "*Kemalist Hükûmeti*" (Büyük Millet Meclisi Hükümeti) tarafından baskıya uğrayan Geldani, Asuri, Latin ve Rum Ortodokslardan binlercesinin 1920 senesinde Çukurova'ya iltica ettiklerini ve Venizelos hükümeti ile yapılan anlaşma ile Kavala'ya gönderildiğini ifade etmektedir. Bölgedeki Fransız memurlarının 150 Müslüman

yetimlerini aç ve bakımsız bıraktıkları şeklinde yapılan şikâyet neticesinde yapılan incelemede ise bu çocukları bulmak mümkün olmadığını yani şikâyetin asılsız olduğunu belirten Bremond, Adana, Sis (Kozan), Dörtöy, Osmaniye, Haruniye, Tarsus ve Mersin’de darüleytamlar (yetimhaneler) açıldığını, mevcut olanların da genişletildiğini beyanla adil bir yönetim sergilediklerini savunmaktadır (Dural, 1954, No.4).

Aslında Türk ve Müslümanlar için durum hiç de iç açıcı değildi. Bremond, Adana’da göreve başladığında Ermenilere Boghos Nubar Paşa’nın selamını getirdiğini söyleyerek komitecilerin taşkınlıklarının önünü açmıştı. Bremond’un, Allenby’nin “*hiçbir bayrak çekilmemesi*” emrini gerekçe göstererek Türk bayrağının asılmasını yasaklaması da halkı endişe ve üzüntüye sevk eden diğer bir etmen olmuştu. Bölge halkı üzüntü ve endişelerini Osmanlı Hükümetine duyurmaya gayret etmişler, ancak olumlu sonuç alamamışlardı. Çünkü devleti yönetenlerde hak arayacak cesaret bulunmuyordu. İşgal güçleri ise gün geçtikçe baskılarını artırarak Müslüman halkı sindirmeye gayret ediyordu. Bu durum halktaki direniş ruhunu uyandırmış ve mücadele için teşkilatlanma yoluna gitmişlerdir. İstanbul’daki Çukurovalılar 20 Kasım 1918’de, Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni kurmuşlardır (Ener, 1996, s.7).

Bremond’a göre, 1919 senesinde Çukurova’nın her tarafında güvenlik tamamen sağlanmış, Ağustos ayında Halep tarafından Amanos dağlarını tehdit eden şekavet olayları ve Adana’daki bazı Osmanlı memurlarının da desteğiyle Ekim ayında daha da güçlü bir şekilde başlayan olaylar başarılı bir harekât ile bastırılmıştı. Bremond’un deyimiyle tarihte Amanos Dağları’nın bu harekâttan sonraki sükûneti görmemişti. Öyle ki Fransız birliklerinin bu başarısı köylüleri de etkilemiş onlar da eşkıyayı takibe başlamışlardı. Bu şekavet olaylarından en önemlisi Kürt Yusuf ile Papanoğlu Mustafa’nın başında bulunduğu 70 kişilik eşkıya çetesi idi. Bu çete kuşama hatlarını yararak Ceyhan civarına geçmiş, Müslümanlardan gönüllü gönülsüz insan ve hayvan alarak kuvvetini artırmıştır. Kürt Yusuf çetesinin Adana civarında faaliyetleri Fransız memurlarının baskılarını artırmalarına sebebiyet vermiş, birçok köylü Kürt Yusuf çetesinden oldukları ileri sürülerek kurşuna dizilmiştir. Kürt Yusuf çetesi Fransız işgal güçlerini tank, uçak, ağır silahlar ve büyük birlikler ayırmaya mecbur etmiş, tüm takip hareketlerine rağmen Albay Norman’ın (Adana Valisi) takibinden kurtulup Amanos Dağlarına çekilmeyi başarmıştır. Fransızlar bu çeteye mensup oldukları gerekçesiyle köylerden tutuklanan 22 kişiyi kurşuna dizerek idam etmişlerdir. (Dural, 1954, No.5). Amanos’a çekilen çete evlerini mallarının yağmalanmış, ailelerinin tutuklanmış olduğunu görünce Kürt dağında barınmak zorunda kalmış, Kürt Yusuf ise yaralanıp ölmüştür. Eşkıyanın günde 80 kilometre katederek at üzerinde kimi zaman hiç uyumadan hareket etmesi Fransızların süvari takip birliklerine ihtiyaçları olduğunu göstermiştir. Mevcut askerî teşkilatları eşkıyanın takibinde yetersiz kalmış, İngilizlerin oto-mitralyözleri (çok namlulu tam otomatik makineli tüfek) kullanılamamış, bunların yerine arabalı takip müfrezeleri kullanılmak istenmişse de başarı sağlanamamıştır. Fransızlar köylülerden yardım almak zorunda kalmışlar ve bu şekilde ancak başarı sağlamışlardır (Dural, 1954, No.6). Bremond şekavetin başarıyla bastırılarak o güne kadar görülmemiş şekilde asayişin sağlandığını belirterek kendilerini başarılı olarak göstermek istemiştir. Ancak top, makineli tüfek ve mitralyözlerle teçhiz edilmiş askerî birlikleri, 70 kişilik bir çete uzun bir süre uğraştırmış, Bremond’un da itiraf ettiği gibi ancak köylülerin yardımıyla olayları bastırmayı başarmışlardır.

Yukarıda bahsi geçen işgale karşı koymak isteyen bölgede halkın kurduğu “çete” adı verilen milli müfrezelerden Bremond, “*Şakiler ellerinde Osmanlı bayrakları olduğu halde İslâm’ın koruyucusu olarak gösteriyorlardı. Fakat çapulcudan başka bir şey değillerdi*” diye küçümseyerek bahsetmektedir. Ancak 70 kişilik bir çeteyle mücadele etmekte zorlanan Fransızlar bölgeye yeni birlikler getirmişlerdir. 5 Mayıs 1919’da Kilikya’daki Fransız birlikleri komutanlığına Kolonel Piyepap tayin olunmuş, 9 Haziran’da 5. Afrika Avcı Alayı Adana’ya, 13 Temmuz’da 412’nci Alayın 2 taburu Adana’ya, bir taburu da İskenderun’a konuşlanmıştır. Haki üniforma giyinmiş olan 5. Afrika Avcı Alayı Adana’ya geldiğinde halk arasında bunların Ermeni askerî olduğu haberi yayılmıştı. Bremond, bunların Ermeni olmadıklarını bir türlü halka anlatamadıklarını, bu durumun “*Adana Kemalistleri*” olarak nitelendirdiği Milli Mücadele taraftarlarının propagandalarından kaynaklandığını belirtmektedir (Dural, 1954, No.6).

1919 senesinde Çukurova’da Fransızların uyguladığı siyaset özetle şöyleydi: Osmanlı idari yapısını anlamaya meyilli yani kendilerine sorun yaratmayacak memurlar tayin ederek ıslah (iyileştirme) ve daireleri kontrol altına alarak işgal birliklerinin huzurunu sağlamak, maliyeyi sıkı kontrol altına almak, yine kontrol hakkı çerçevesinde jandarma ve polis dairelerini daha iyi duruma getirmek. Bremond, herkese eşit ve denk muamele edildiğini, ancak bu davranışın hem İtihatçıların hem de Ermeni liderlerinin hoşlarına gitmediğini, böyle hareket etmelerinin siyasi icaplar gereği olduğunu, bunun yanında Fransa’nın geleneksel alicenaplığı ve insanlık duygusunun da büyük bir etkisi olduğunu ifade etmektedir (Dural, 1954, No.6). Suriye’de firar eden Türk memurlarının yerlerine

Fransız subayları görevlendirilmiş, bu sebeple tartışmalara neden olan Fransız idaresi teşkil edilmişti. Çukurova’da ise devlet dairelerinin idaresi daima Osmanlı memurlarınca yürütülmüş, vazifelerini bırakanların yerine yine Osmanlı memurları görevlendirilmiştir (Dural, 1954, No.7).

Aslında 1919 senesi zarfında Bremond’un aktardığının tersi bir durum gelişmişti. Bremond ve bir kısım subayın, Türk ve Müslümanlara karşı bir tutum takınarak Ermeni Lejyonu’na aşırı hoşgörülü davranışlar sergilemeleri, Türk taraftarı olmayan subaylar da dahil Fransız Ordusu’nda çeşitli eleştirilere yol açmıştı. Beyrut’taki Fransız Doğu Birlikleri Komutanı olan General Hamelin Ermenilerden kaynaklı kendisine gelen şikâyetler hakkında 15 Şubat 1919 Savaş Bakanı’na gönderdiği mektupta konuya ilişkin şunları belirtmiştir (Gauin, 2014, s.167):

“Hem Suriye’ye geldiklerinde hem de Kilikya’ya ulaştıkları andan itibaren hem yerel yöneticiler hem de İngilizlerden gelen, maalesef çoğunlukla temeli olan ve her tür mezalimlere değinen şikâyetler her gün devamlı bana ulaştı (Hırsızlık, silahlı saldırı, talan, cinayet vs.). Ben de şahsen defalarca onları işgal altında bir ülkede Fransız askerleri gibi davranmaya çağırdım, ama boşuna bir çağrı oldu.”

Jandarma birliklerinin Komutanı Kaymakam (Yarbay) Haşım Bey, General Lezti’nin emriyle, bir hareketinin katliama neden olmaya yeterli olduğu, her ne kadar fiili olarak harekete geçmese de müttefiklere karşı direnişin ruhunu temsil eden ihmal edilemeyecek oranda güçlü bir muhalif olduğu gerekçesi ile 3 Mart 1919’da tutuklanarak esir kampına gönderilmiştir. Tutuklama emri halkın isyanı için Haşım Bey’in tarafından isyan çıkarmak maksadıyla hazırlandığı düşünülen levazım ve silah depoları ile köylülere dağıtılan silah listesine el koymak için süratle uygulanmıştır. Tutuklama haberinden ancak 2 gün sonra halkın haberi olmuştur (Dural, 1954, No.7). Bremond, Türklerin silahlı olduğunu Ermenilerin ise silahsız olduğunu iddia etmektedir. Hâlbuki tam tersi bir durum mevcuttu. Sivil Ermeniler silahsız olsa bile Fransızların Doğu Lejyonu’na bağlı çoğunluğu Ermenilerden teşkil edilmiş birlikler ve yukarıda bahsi geçen silahlı Kamarovlar Ermenilerin Türkleri katletmesi için yeterli idi. Türkler ise kendi vatanlarında hayatta kalma mücadelesi vermek zorunda bırakılmışlardı.

21 Nisan 1919’da Yüzbaşı Lupe Jandarma Müfettişi olarak görevlendirilmiştir. Lupe’nin gayretleri neticesinde kısa sürede Jandarma Taburunun mevcudu 2700’ü geçmiştir. Fevzi Dural, Lupe’nin bu göreve getirilmesindeki asıl amacın Türk subaylarının sayısını azaltmak ve ellerindeki mazeretleri alarak eski Fransız tüfeklerinin verilmesi olduğunu belirtmektedir. Bremond’un ifadelerine göre, bu Tabur 1920 Mayıs ayına kadar önemli görevler yerine getirmiş ancak Kemalistlerin propagandasının etkisiyle ve Kuvayı milliye’nin başarılarından cesaret alarak 1200 er firar etmiş, geri kalan askerler de Ankara ile yapılan Haziran 1920 ateşkesinden sonra birlikten ayrılmıştır. İstanbul Hükümeti’nden yeniden Jandarma zabiti istenmiş ve görevlendirilen dört subay 1920 Eylül’ünde yeniden Jandarma teşkiline başlamıştır (Dural, 1954, No.8).

Bremond’un Adana’da uyguladığı Ermeni yanlısı politikasına karşı çıkan ve Fransızların müdahalelerini önlemeye gayret eden Vali Vekili Esad Bey, Türk Jandarmaları terhis edilip silahları Ermenilere dağıtılmaya başlayınca bu duruma itiraz etmiştir. Bunun üzerine Bremond Esad Bey’i 21 Ekim 1919’da Vali Vekilliğinden uzaklaştırmıştır. Durumu İçişleri Bakanlığı’na bildiren Esad Bey durum hakkında rapor vermek üzere İstanbul’a çağırılmıştır. Esad Bey’in raporu üzerine İstanbul Hükümeti Bremond’un görevden alınması için girişimde bulunmuştur. Ancak Bremond, Adana’da kalması için zorla imza toplayarak görevinde kalmayı başarmıştır (Kılıç, 2007, s.22).

Esad Bey’in azledilmesinden sonra 2 Kasım 1919’da Celal Bey Adana valiliğine atanmıştır. Celal Bey’in 18 Aralık 1919’da Adana’ya gelişi Müslüman halkta büyük bir sevinç yaratmış, yağmurlu bir hava olmasına rağmen binlerce kişi tarafından Pozantı tren istasyonunda büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Vali Celal Bey halkın beklediği cesareti göstermiş, Hükümet Konağına gider gitmez binada asılı Fransız bayrağının indirilmesini istemiştir. Celal Bey’in kesin tavrı üzerine Bremond sadece pazar günleri bayrak asılmasını kabul etmiştir. Celal Bey ise buna karşılık tepkisel olarak pazar günleri Valiliğe gitmemiştir (Ener, 1996, s.17). Celal Bey’in Adana valiliğine atanması Bremond’u son derece rahatsız etmişti. Celal Bey’i Alman dostu olarak nitelendiren Bremond, onun gelişinin Kilikya’da birçok elim sonuçlar doğurduğunu ifade etmektedir (Dural, 1954, No.24).

Bremond, Vali Celal Bey’in Adana’ya gelişinin halkta uyandırdığı sevinç gösterilerini, Celal Bey’in halkı tahriklerinin sonucu olarak nitelendirmiş; *“Celal Bey gelir gelmez Fransız memurlarını tanımamazlıktan gelmiş, daba İstanbul ve Konya’da Kemalist partisi azasına telgraf çekmiş, bunlar da kendisine parlak bir gelecek hazırlamışlardı. Muamileyh (adı geçen kişi) ancak Pozantı’da o da Kolonel Bremond tarafından ibtar edildikten sonra generale başadministratöre muvasalatını*

(gelişini) bildirmiştir. 48 saat zarfında Fransızlardan hiç kimseyi ziyaret etmemiştir” şeklinde serzenişte bulunmuştur. Ayrıca Vali Celal Bey’e ziyaretinin gecikmesi sebebi sorulunca hasta olduğunu söylediğini, hâlbuki gelişinden itibaren arası kesilmeden siyasi ve dini toplantılar yaptığını, camilerde konferanslar verdiğini, ziyaret ve kabuller yaptığını ifade etmiştir (Dural, 1954, No.28). Bremond, Celal Bey onunla iş birliği yapmadığı ve vazifesi gereği vatanın menfaatine uygun davranarak Bremond’un haksız uygulamalarına karşı çıktığı için rahatsız olmuş görevden alınması için gayret etmiş ancak başarılı olamamıştır.

Fransızlar Adliye dairelerinde de kendi menfaatlerine uygun düzenleme yapmışlardır. Rüşvetçi ve düşman olduğu gerekçesiyle Savcı Ali Murtaza Bey İstanbul’a iade edilmiştir. Onun yerine kendilerine yakın gördükleri Sait Bey tayin edilmiştir (Dural, 1954, No.8). I. Dünya Savaşı’ndan önce lağvedilmiş olan Ticaret Mahkemeleri tekrar açılmış ve bu mahkemelerde sadece Avrupalı ve Hristiyanlara ait işler görüldüğü gerekçesiyle üyeliklerine Hristiyanlar ve Başkanlıklarına da Osmanlı Rumları atanmıştır.

Hayfa da 14 Mayıs 1919’da Baş Administrateurler toplantısında işgal olunan topraklarda davacıların temyiz için nereye müracaat edecekleri konusu görüşülmüş, Kudüs İngiliz Baş Administrateurü ile Şam Türk Baş Administrateurü, adli müşavirler ile halledilebileceğini ileri sürmüşler, Beyrut Baş Administrateurü ise bir temyiz mahkemesi kurmak için gerekli hakimlerin bulunduğunu ve Beyrut’ta kurulmasını teklif etmiştir. Adana Baş Administrateurü de böyle bir mahkemenin kurulması için gerekli olan hakimlere sahip olunmadığını, İstanbul’un uzak olduğunu çarpışmanın uzayacağını ileri sürerek kuzey bölgesinin adli işlerinin Beyrut’ta kurulacak yüksek mahkemeye bağlanmasını istemiştir (Dural, 1954, No.9). Bremond bir taraftan bütün hareketlerinde Osmanlı kanunlarına uygun davrandığını ifade ederken diğer taraftan kendini yalanlarcasına Osmanlı mahkemeleri yerine Beyrut’ta kurulacak başka mahkemeye bağlanmak istemiştir. Böylelikle Türklere yönelik icraatlarında serbestlik elde etmeyi amaçlamıştır.

Fransızlar eğitim konusunda da düzenlemeler yapmış, bütün Türk mektepleri tekrar açılmış, özellikle Kız Öğretmen Okulu Bremond’un eşinin teşvik ve desteğiyle düzenlenmiş, Sanayi Mektebini Albay Norman himayesine almıştır. Bunlara ilave olarak Bremond’un emri ile bir medresede açılmıştır. Osmaniye’de de bir müftülük açılmıştır. Bremond bütün Kemalistlerin ve doğru bilgi sahibi olmayanların iddialarının tersine Müslümanlığın devamlı yardım gördüğünü savunmaktadır. Fransa’nın Hristiyanların koruyucusu olması dolayısıyla Hristiyan mektepleri de yardım görmüştür. Ermeni mektepleri de Fransızların yardımlarıyla tekrar açılmış ve dershanelerin sayısı giderek çoğalmıştır. Araplar, Çerkezler, Kürtler için de mektepler açılmış, kendi dilleri ve Fransızca öğretilmeye başlanmıştır. Bremond, halkın verdiği eğitim vergilerinin Türk mekteplerine verilmekte olduğunu, Türkçeden başka dilin kullanılmasının yasaklandığını, Ermenice ve Arapça kullananların cezalandırıldığını, aynı usulün Almanlar tarafından Alsas’ta da uygulandığını öne sürmüş, uygun görmedikleri bir usulün Adana’da uygulanmasına müsaade etmediklerini belirtmiştir. Bunun yanında Fransızca bütün okullarda mecbur tutulmuştur (Dural, 1954, No.10). Bremond’un okullarda Türkçeden başka dil konuşanların cezalandırıldığı iddiası mesnetsizdir.

Fransızların eğitim alanındaki uygulamaları kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelikti. Vali Celal Bey, İçişleri Bakanlığına gönderdiği yazıda vilayetteki genel eğitim sistemini karmakarışık olarak nitelemiş ve işgalin en büyük darbesine uğradığını belirtmiştir. Fransızlar tarafından Adana’daki Darümuallimin (Erkek Öğretmen Okulu) kapatılmış, Darümuallimat (Kız Öğretmen Okulu) da gece eğitiminden gündüze çevrilmiştir. Darümuallimat’ta görev yapmak üzere İstanbul’dan kadın öğretmenler getirilmediği gerekçesiyle, erkek öğretmenler görevlendirilmiş ayrıca Türkçe, Tarih ve Coğrafya derslerini verecek öğretmen olmadığı için bu dersler verilememiştir. Bremond’un belirttiği Araplar için açılan okullar, bazı Türk okulları lağvedilerek onların yerine açılmış ve bu okullarda sadece Arap çocukları eğitim görmeye başlanmıştır (Tunalı, 2021 s.177).

Fransızların ümit verici zengin bir koloni olarak gördükleri Çukurova bölgesinde Bremond mali konulara da büyük ilgi göstermiştir. Bu konuda anılarında şunları anlatmaktadır (Dural, 1954, No.11):

“Geldiğimizde kasaları boş bulduk. Jandarmanın 198 bin lira tutan 2 aylık maaşları ödenmemiştir. Memurlar da pek az olan maaşlarını alamıyorlardı. Henüz aç ve çıplak olarak hicretten dönmüş olan on binlerce Ermeni bir Türk kanunu mucibince 1919 vergilerinden muaf idiler. Zira 1919 mütarekesi esnasında uzağı gören birkaç Türk evvelce Türkler tarafından yapılan fenalıkları mümkün olduğu derece tamir etmek istiyorlardı... Başta Vali olduğu halde bütün Türk memurları maliyedeki kontrolümüzü ellerinden geldigince güçleştiriyorlardı. Vergilerin verilmesine mani

oluyorlardı. Hatta, Defterdar vergi borcu olanları Konya maliyesine yatırımları için teşvik bile ediyordu.

Sebatımız ve çalışmalarımız sayesinde 1919'dan itibaren mali vaziyet düzeldi... Şurasını da kaydedelim ki şimendifer Anadolu ve Halep tarafı kapalı olduğundan hiçbir temin etmiyordu. Hububat, kereste ve hayvan ihracı memnu (yasak) idi. Memleket harp dolayısıyla harap olmuştu, ancak Kasım ayında tabii hale gelmeye başlamıştı...

Şüphesiz ki Kilikya'nın ekonomisi mahsûlatı ile ilgilidir. Kilikya bunun üç misli ithalat ve ihracat yapmaktaydı. Bilhassa Konya, Kayseri, Maraş ve Antep gibi şehirler hesaba dahil edilince birkaç misli artması lazım gelir... Kilikya'da vergiler harpten evvelkinden dört kat aşağıdadır. Bu vaziyet çok kez İngiliz genel karargâhına arz olunarak vergilerin iki misline çıkarılması istenildiği halde karargâh milletlerarası kanunların düşman işgal topraklarında yeni vergilerin tarh edilmesini menettiğini iddia ederek talebimizi reddetmiştir.”

Bremond, Suriye'deki İngiliz komutanlığının savaştan sonra Türk lirasını tedavülden kaldırdığını, vergilerin Türk lirasından dört-beş kat değerli Mısır lirası ile toplanmaya başlandığını, bu sebeple dünyanın başka yerleri gayet ağır vergiler altında ezilirken Kilikalıların vergilerini dörtte üçünün indirilmiş halde olmasının doğru olmadığını ifade etmektedir (Dural, 1954, No.12). Bremond'un bu serzenişi Türklere karşı beslediği olumsuz hissiyatın dışı vurumu olsa gerek. Fransa'da halk vergiler nedeniyle sıkıntı çekerken neden Türklerin bu şekilde az vergi ödemesinden rahatsızlık duyduğunu belirtiyor.

Bremond'un ifadesiyle, 14 Eylül 1920'den itibaren maliye işlerinin kontrolünün karıştığını, özellikle Durafort tarafından teşkil edilen kadastronun lağvedilmesi (arazilerin kayıt altına alınması değerlerinin belirlenmesi uygulamasının kaldırılması) nedeniyle milyonlara karşılık gelen gelir eksilmesinin Fransızların boynuna yüklenen vergi yükünü ağırlaştırmıştı (Dural, 1954, No.12). Fevzi Dural, bahse konu kadastro uygulamasının Türkler açısından tahribata yol açacağını, Durafort vasıtası ile belirlenen yüksek seviyede emlak ve akar değerlendirmesi sonucu, yüzde doksanı Türklere ait olan evlerin vergisinin kirasını geçtiğini, kirası vergisini karşılamayan evleri Müslümanlar satmak zorunda kalacaklarından, Bremond'un bir taraftan Türklerin sahip olduğu meskenlere Fransız subay ve memurları ile Hristiyanların ucuza sahip olmasını sağlarken diğer taraftan da Türklerin ekonomisini de geriletmeyi hedeflediğini belirtmiştir (Dural, 1954, No.12).

Bremond, şehrin imarı ve gelişmesiyle ilgili yapılanları şu şekilde anlatmaktadır (Dural, 1954, No.12):

“Bayındırlık işleri halen yok gibiydi. Maaşları verilemeyen Avrupalı mühendisler gitmişlerdi. Türk mühendisler büyük bir işsizlik içinde vahi (boş) maaş emelleri ile oturmaktaydılar. Üç seneden beri bayındırlığa hiçbir mühim tahsisat verilmemişti... Aşağıdaki bayındırlık işleri yapıldı: Toros'tan geçen Tarsus, Pozantı ve Amanos (Osmaniye-İslahiye) Alman yollarının tamiri. Adana Belediye Hastanesinin, Posta Telgraf Dairesinin, telgraf hatlarının mekteplerin tamirleri yapıldı.”

Fevzi Dural, tamir edildiği belirtilen Belediye Hastanesinin tamamen Türk hayırseverlerin yardımı ile yapıldığını, Bremond'un ilk olarak buraya el koyduğunu, birkaç Fransız ve birkaç Ermeni doktoru yerleştirdiğini, hastaneye Türk ve Müslüman hastaların kabul edilmediğini aktarmaktadır (Dural, 1954, No.12).

Bremond Adana'daki zirai alandaki gelişmeler hakkında şunları aktarmaktadır:

“Seyhan nehrinin setleri Adana'nın güneyinden başlayarak her iki sahilde onar kilometre tamir edilmiş, yeniden yapılmış ve bu hususta yerli ahalinin para yardımına müracaat edilerek 15 bin lira sarf edilmiştir. Bu inşaat 1919-1920 seneleri zarfında ırmağın taşmasına mani olmuş ve ahali heyetler göndererek başadministratörlüğe teşekkür etmiştir...”

Memleketin ziraat işlerinin terakkisi için yapılan işler şunlardır: Ziraat Bankası ıslah ve köylülere avans olarak tohumluk, hayvan ve ziraat aletleri tevzi olunmuş ve mülk sahiplerine 500 lirayı geçmemek üzere ikrazatta (borç para verilmesi) bulunulmuştur. Adana ve Mersin'de ticaret odaları açılmış ve bunlar gazete, müze ile teçhiz edildiği gibi varidat (gelir) da temin olunmuştur.” (Dural, 1954, No.13).

“Şehirlerde ziraat ve ticaret komisyonları teşkil olundu... Ziraat sergileri açıldı. Adana panayırı 1919 Ekim'inde açılacakken birçok güçlükler ve durumun vahameti arasında ancak 1920 Haziran'ında açıldı. Ve elde edilen muvaffakiyet eğer 1919'da başlayan sükûnet devri devam etseydi daha neler

yapılmak mümkün olacağını gösterdi; diyebiliriz ki Kilikya, 1919 Kasım sonunda tam bir terakki ve yükseliş yolunu tutmuş bulunuyordu.” (Dural, 1954, No.14).

1919 Temmuz’un da Georges Clemenceau ile Lloyd George arasında yapılan bir anlaşmada Fransız nüfuz bölgesi olarak belirlenen Adana, Maraş, Antep, Urfa sancakları ile Suriye’deki İngiliz Kıta’larının yerine Fransız Kıta’larının yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Maraş, Antep, Urfa bölgesinin İngilizlerden devralınması görevi Albay Piyepap’a verilmiştir. Bu anlaşmadan sonra Suriye ve Ermenistan Fevkalade Komiseri Georges Picot görevden alınarak yerine Suriye ve Kilikya Fevkalade Komiseri ve Şark Ordusu Başkomutanı sıfatı ile General Gouraud (Guro) tayin edilmiştir (Dural, 1954, No.16). Fransızlar bu döneme kadar Adana havalisi için Ermenistan tabiri kullanırken, Guro’ya Suriye ve Kilikya Fevkalade Komiseri unvanı verilmesi dikkat çekicidir.

Bremond anılarında, Fransız nüfuz sahasında Ermeniler tarafından gerçekleştirilen saldırı ve cinayetler ile kendilerinin Ermenilerin bu taşkınlıklarına göz yumduklarını yalanlamakta, kendisini de aklamaya çalışmaktadır. Bu maksatla şunları kaleme almıştır (Dural, 1954, No.17):

“Şark vukuatı hakkında dönen efsanelerden birisi de güya Adana’daki Kemalist hareketlere Ermeni alaylarının sebep olmasıdır. Meseleyi hakikate icra etmek icap eder: O zaman kadrosu son derece küçültülmüş bulunan Ermeni alaylarının mevcudu 400-500 neferden ibaret ve taburlardan müteşekkil bulunuyordu. Müfrezelerde ise pek az nispette Ermeni vardı. Ne Maraş ne Antep’te hiçbir şikâyete meydan verilmedi.

Hatta Ermeni alayının hüsnü hareketinden dolayı Fransız kumandanlığı tarafından takdirname bile gönderildi. Şurası dikkate değer ki bu kıtaların yegâne topçusu Ermeni alayının 37 milimetrelilik toplarıydı... Yeni arazinin idaresi hususunda Kolonel Piyepap İngilizlerin takip ettikleri usulün aynen tatbikini emretmişti. İngilizler vazifelerini sırf askerî bakımdan işgale hasrediyorlardı. Bu suretle hareket hükümet işlerine karışmadıklarından hiçbir güçlüğü mucip olmuyordu. Ve halk da bundan dolayı bir husumet duygusu gütmüyordu.”

Bremond’un yazdıklarının aksine, İngiltere’nin son birliğinin 5 Kasım 1919’da Antep’ten çekilmesinden sonra, Fransızlar ile birlikte gelen Ermeni lejyonierlerin halka yönelik taciz ve saldırıları nedeniyle 1919 yılı Kasım ayı başlarında Antep’te olaylar başlamıştır. Antep’teki Fransız birlikleri, Kilikya’da bulunan Fransız komutanlığına bağlı olarak Albay Flye Sainte Marie’nin emir komutası altındaydı. Antep’teki Fransız birlikleri; Ermeni Alayının 3. Taburu ile 412. Piyade alayı ve Afrika avcı taburlarından teşkil edilmişti (Efe, 2015, s.225).

Fransızlar bölgedeki birlikleri takviye maksadıyla 1919 Ekim ayı başlarında Bulgaristan’daki 156. Tümen birliklerini sevk etmişlerdi. İskenderun ve Mersin’e çıkarılan bu birlikler arasında 18. Avcı Alayı ile Budapeşte’deki müttefik birlikleri de bulunmaktaydı (Dural, 1954, No.17). 156. Tümen Komutanı General Dufieux (Dufyo), Beyrut’a giderek 26 Kasım’da General Guro’nun gelişine kadar Muvakkat (geçici) Komutanlığı üstlenmiş, daha sonra Adana’ya gelerek askerî ve idari komutanlığı uhdesine almıştır. Fevzi Dural, Bremond’un iddiasının aksine General Dufieux’un idari işlere karışmadığını belirtmektedir. Fransızların İngilizlerden devraldığı bölgede teşkilatlanma şu şekilde yapılmıştı: Albay Piyepap askerî işleri idaresini üstlenmiş, Cerablus’ta bulunan Kaymakam Fapitrel’i Urfa sancağına, Kaymakam Klaysent’i de Antep ve Maraş sancaklarına idareyi düzenlemekle görevlendirmiştir (Dural, 1954, No.18).

Şark Ordusu Başkomutanlığına gelen telgraf emri ile şark bölgesi de şimal bölgesi gibi aynı idare şartları ile Albay Bremond’un emrine verilmiştir. Bremond 1 ve 11 Kasım tarihlerinde yazı ile yeni bölgede idarenin tesisi için yeterli personel olmadığından ilave subay memur gönderilmesini talep etmiştir. Bremond, iletişim ve haberleşme güçlüğü nedeniyle Urfa, Antep ve Maraş’ta tesis edilmek istenen idari teşkilat hakkında kesin ve açık bilgi veremeyeceğini, ancak Beyrut’ta danışılmadan Adana’da bir şey yapılmadığının kolaylıkla ispatlanabileceğini ifade etmektedir. Fevzi Dural’ın, bu konuyla ilgili yorumu şöyledir (Dural, 1954, No.18): “*Bremond yukarıdaki iddiaları ile irtikâp (nüfuz ve görevi kötüye kullanma) ettiği hataların, cinayetlerin, katliamların sorumluluğunu Fevkalade Komiserliğe ve dolayısıyla Fransa hükümetine atmak istiyor... Bremond ne derse desin Kilikya, Antep, Maraş ve Urfa’da dökülen Türk ve Fransız kanının müsebbibi kendisidir.*”

Fevkalade Komiserlik tarafından, 28 Kasım 1919’da General Dufieux’a Şark bölgesinde idari kontrolün tesis edilmesi emri verilmiştir. Antep sancağı Kaymakam Flay Sent Mari tarafından idare edilmiş, Bremond’un ifadesine göre bu şahıs hiçbir vakaya meydan vermemeye gayret emiştir. Osmaniye ve Maraş sancağına Cebelibereket’in idaresi üzerinde kalmak üzere Yüzbaşı Andre tayin edilmiştir. Fevzi Dural, Yüzbaşı Andre’yi

Osmaniye, Kozan, Maraş bölgelerinde herkesin tanıdığını, Yüzbaşı Andre'nin Müslüman ve Türk düşmanlığı ile bilindiğini bu konuda amiri olan Bremond ile eşdeğer olduğunu, birçok Türk köylerin onun topları ile yıkıldığını, birçok Müslüman hanesinin onun tarafından kundaklanarak yakıldığını, adının geçtiği yerlerin bereketinin tükendiğini ve Haruniye gibi birçok mamur Türk köylerini Andre'nin Ermenilerinin yaktığını belirtmektedir (Dural, 1954, No.19).

İngiliz birlikleri bölgeyi Fransızlara bırakırken, Göksun ve Aziziye Çerkezleri Fransız memurlarına başvurarak o mıntıkayı da Fransızların işgal edip, kendilerini Türk esaretinden kurtarmalarını talep etmişlerdi. Fransız işgal bölgesinin bu şekilde genişletilmesi programlarında olmadığından ve bu müracaat haberi Milli Mücadele taraftarı halkta büyük heyecan uyandırdığından Albay Bremond, 29 Ekim 1919'da telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bu işgallerin konu olmadığını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa 30 Ekim'de şu cevabı vermiştir (Dural, 1954, No.124): "*Vermiş olduğunuz havadisten memnun oldum, fakat şahsi fikrime göre, efkâr umumiyyeyi teskin etmek ve aynı zamanda asırlardan beri Fransa'ya karşı perverde ettiğimiz dostluğun tecdidini için Urfa, Antep ve Maraş'ı işgal etmek fikrinde olduğunuzun tekezibi (yalanlanması) ve Kilikya'nın işgalinin muvaffak olduğunu ilan etmeniz lazımdır.*" Bu yazışmalar Bremond'un Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan kurtuluş hareketinin giderek güçlenmesinden çekindiğini ve diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın ne kadar ustalıklı bir siyaset izlediğini göstermektedir.

Bremond, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Kasım 1919'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına Adana, Sis, Mersin ve Cebelibereket teşkilatlarına telgraf çekerek Antep ve Maraş'ın işgalinin mütareke şartlarına aykırı olduğunu, bu hatanın derhal düzeltilmesi gerektiğini talep ettiğini ilan ettiğini beyanla, artık bu tarihten sonra iki hal tarzı olduğunu, ya Mustafa Kemal'le anlaşılması gerektiği ya da bütün mütteliklerin yardımıyla, elde edilmesi mümkün olan imkânlarla mücadele edilmesi gerektiğini ancak bunların ikisinin de yapılmadığını ifade etmektedir (Dural, 1954, No.25).

Bremond Maraş'ta yaşanan çatışmalarla ilgili şunları ifade etmiştir (Dural, 1954, No.21):

"Camiikebirin İmamı bulunan ve ismi Mersin'den Maraş'a kadar saygıyla anılan Müderris Dayızade, 27 Teşrinisani (Kasım) tarihinde Yüzbaşı Andre lehine vaaz ederek ahalinin ona itaat etmesini tavsiye etmişti. Fakat aynı gün, İngilizlerin karşısında ve Elbistan-Göksun hattında cephe tutmuş olan Kemalistler, Elbistan'dan Maraş'a yüz kadar fedai süvari yollamışlardır. Bunlar henüz tahkim olunmamış olan şehre girerek, henüz işgal altında olmayan ve içinde birkaç Osmaniyeli Jandarma bulunan kaleyi işgal edip üzerine bir Osmanlı bayrağı, bir de yeşil ve kırmızı renkli tekke bayrağı çektiler... Silah atarak şehri telaşa düşürdüler. Buna müteakip bir isyan vaki oldu. Ahali İmam Dayızade'yi sakalından tutularak yerlerde sürüttüler... Tabiidir ki meşhur Harlakyanlar ailesi ve Yüzbaşı Andre'yi kabul eden cemaat pek telaş ediyor ve haklı olarak bu isyan başlangıcından korkuyorlardı...

Bu vukuat hakkında şayi olan havadislerden biri de güya Andre'nin Maraş'taki Türk bayrağını indirerek yerine Fransız bayrağını çekmesi Maraş vukuatına sebebiyet vermiş olmasıdır. Yüzbaşı Andre katiyen hiçbir zaman Türk bayrağını indirmemiş. Onun yerine Fransız bayrağı çekilmemiştir. Maraş'ta Fransız bayrağı vardı fakat Fransız kıtalarının karargâhındaydı. Maraş Hükümet Konağındaki Türk bayrağı her zaman dalgalanmaya devam etmiştir. Kale üzerine çekilen Türk bayrağı da bırakılmıştır."

Bremond, Maraş'ta Türklere yönelik gurur kırıcı hiçbir davranışta bulunulmadığını, Türk bayrağının hiçbir zaman indirilmediğini savunarak gerçekleri saptırmaktadır. Bölgede görev yapmış olan Fransız Erkân-ı Harp Kaymakamı Abadie, oldukça tarafsız bir şekilde kaleme aldığı, "Türk Verdünü Gazi Ayıntap (Ayıntab'ın Dört Muharasası)" isimli kitapta çatışmaların Türk bayrağının indirilmeye teşebbüs edilmesiyle başladığını yazmıştır (Dural, 1954, No.21).

Maraş'ta 21 Ocak 1920'de başlayan çatışmalarda şehir halkının bütün gücüyle mücadelesi sonucu, Fransız birlikleri 11-12 Şubat gecesi şehri boşaltmıştır. Fransızların Maraş'tan çekilmesi tüm yurttaki sevinçle karşılanmış, bu çekiliş Güneydoğu Anadolu ve Çukurova'nın tamamen işgalden kurtuluşuna giden yolun başlangıcı olmuştur. Fransız basını, başarısızlığın nedeni olarak bir taraftan İngilizlerin işgali haksız yere bir yıl uzatması ve yer yer Fransa'ya düşmanlık propagandası yapmasını gösterirken bir taraftan da Çukurova'da Ermeni askerî kullanılmasının yarattığı olumsuz sonuçlar doğurmasını göstermiştir. Ermeni askerlerin önce Türkleri tahrik

ederek olay çıkardıkları ve ilk çatışmada geri kaçarak Fransızları Türklerin karşısında yalnız bıraktıkları yorumunda bulunmuştur (Yalçın vd., 2002, s.238-239).

Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Türklere oranla en kalabalık olduğu yerlerden biri olan Haçin'di. I. Dünya Savaşı sırasında kasabadan göç eden Ermeniler Mondros Mütarekesi'nden sonra kasabaya geri dönmüşlerdi. Geri dönerken de birçok yerde olduğu gibi yanlarında silah ve cephane getirerek Türkleri yok etmek üzere teşkilatlanmaya başlamışlardı. Bu tutumun yanlış olduğunu savunan ve önlemeye çalışan, kendisi de aslen Ermeni olan Kaymakam Ermenek (Arminek) görevden alınarak, İstanbul Hükümeti'nin onayı ile yerine Çalyan Karabet görevlendirilmişti (Çelik, 1999, s.225-226). Bremond Çalyan'ı; *"Bu adam ölüme gittiğini bildiği halde, bu ileri karakolluk vazifesini kabul etmişti... Haçin 1920 Teşrin-i sanisine (Kasım ayı) kadar yorulmaksızın müdafaa etti. Çalyan Haçin'e varır varmaz Fransız bayrağını çekti ve birçok tehditlere rağmen bir daba indirmede"* (Dural, 1954, No.30) şeklinde kahraman olarak nitelemiştir.

Haçin Fransızlar için önemli bir yerleşim yeri idi. Çalyan 1200 tüfek, 125 bin mermi ve bir miktar el bombası ile Haçin'e gönderildi. Ayrıca sağlık malzemesi ve 300 ton buğday gönderilmişti. Çalyan yüz kadar mevcudu olan jandarma müfrezesi ile göreve başlamıştı. Sis kasabası ile Haçin arasındaki 65 km'lik yol Fransızlarca onarılmasına rağmen yine de ulaşım güçtü. Bölgeye takviye olarak gönderilen birlik Kuvayı millie güçlerinin saldırısına uğramış, bir kısmı esir düşmüş bir kısmı da dağılmıştı. Bu yüzden Fransız üniforması giymiş yeni birliklerin gönderilmesi uygun değildi (Dural, 1954, No.30). Çalyan kısa sürede çevreden topladığı gönüllü Ermeni gençlerinden beş adet lejyon bölüğü teşkil etti. Kasabadaki Ermenilere de tüfek ve cephane dağıttı. Kasabanın içinde ve dış cephesinde siperler kazdırarak tahkimat yaptırdı. Bu şekilde hazırlıklarını artıran Çalyan Türk köylerinin saldırıya uğrayarak yağmalanmasına ve Türklerin yollarda yakalanıp öldürülmesine müsaade ediyordu (Çelik, 1999, s.226). Bremond, *"Haçin muhasarası başladığı zaman içerde on bin Ermeni vardı. Bunlardan yalnız 450'si katliamdan kurtulabildi"* (Dural, 1954, No.31) şeklinde bilgi vermektedir. Sekiz aylık kuşatma sonunda 18 Ekim 1920'de Haçin Milli Kuvvetlerin hâkimiyetine geçti. Kuşatma esnasında kasabada tahminen 500-600 Türk ve Müslüman kalmıştı, ancak bunların hiçbirini sağ bırakılmamış, Ermeniler tarafından işkence edilerek öldürülmüşlerdi. Bu sebeple ele geçirildikten sonra Haçin yakıldı. Bölgedeki Kuvayı millie Komutanı Aydınoglu Tufan tarafından yeni yönetim teşkil edildi ve kasaba merkezi geçici olarak Gürleşen köyüne taşındı (Çelik, 1999, s.242-243). Bremond çatışmalarda Ermenilerin hayatlarını kaybetmelerini katliam olarak nitelendirirken asıl katliama uğrayan Türklere bahsetmemektedir.

Adana havalisinde yaşanan muharebeler arasında Pozantı Muharebeleri önemli bir yere sahiptir. Çukurova bölgesinin işgalinde son derece stratejik bir öneme sahip olan Pozantı, askerî açıdan önemini değerlendiren Fransızlar tarafından Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine dayanılarak 27 Aralık 1918'de işgal edilmiştir (Çelik, 1999, s.273-274) Fransızlar Pozantı'ya "Verdün Kahramanı" olarak da bilinen Binbaşı Mesnil komutasında bir tabur yerleştirmişlerdir. Tekelioğlu Sinan komutasındaki Kuvayı millie birlikleri tarafından gerçekleştirilen Pozantı Kuşatması neticesinde, Karboğazı mevkiinde Binbaşı Mesnil, taburu ile birlikte esir edilmiştir. Böylelikle Pozantı Fransız işgalinden kurtarılmıştır. Bremond, Pozantı bölgesinde yaşanan çatışmalara anılarında önemli yer vermiştir.

Pozantı bölgesinde, Bremond'un ifadesiyle Kemalistler Kilikya'ya ait hububat trenlerini alkoymaya başlamışlar, Ulukışla'ya ulaşan bir Fransız taburu 12 kadar treni kurtarmıştır. Ancak birkaç gün sonra Ulukışla köprüsü tahrip edildiğinden ulaşım tamamen kesilmiştir. Mesnil'in komutası altında bulunan 412. ve 18. Avcı Alaylarından karma tabur ve 6,5'lük 2 adet top ile teşkil edilen Fransız birliği Pozantı'da kuvvetli bir direnek noktası oluşturmuştu. Pozantı kuşatması 9 Nisan 1920'de başlamış, telsiz telgrafı bulunmayan kuşatma altındaki Fransız kuvvetlerinin irtibatı kesilmiştir. Haberleşme olumsuz hava şartları nedeniyle nadiren gerçekleştirilen tayyare uçurları vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. İşesiz ve mühimatsız kalan demiryolu boyundaki Fransız karakolları peş peşe düşmüş, Belemelik, Hacıkırı ve Kelebek'te 30 kadar dekovil lokomotif ve birkaç ton infilak maddesi Kuvayı millie birlikleri tarafından ele geçirilmiş, Bremond bu durumu düşmanın (Türklerin) sayıca kendilerinden fazla ve mühimmat olarak da daha üstün olması ve araziye daha iyi bilmesinden kaynaklandığını savunmaktadır. Bremond bu kuvvetlerin Alman ya da Almanlaşmış Türk subaylar tarafından idare edilen, Afganlara varıncaya kadar değişik etnik gruplardan bulunan 2-3 bin kişiden ibaret olduğunu, köylülere para vermeleri için baskı uyguladıklarını belirtmektedir (Dural, 1954, No.31). Mondros Mütarekesi gereği tüm Alman askerleri Anadolu'yu terk etmiştir. Dolayısı ile Kurtuluş Savaşı'nda Alman Subayların bulunması mümkün değildir. Afganlara kadar bulunan diyerek Güney Cephesinde Türklerin kendi vatanlarını kahramanca savunarak

elde ettikleri zaferi küçümsemek istemektedir. Ayrıca Kuvayı milliyenin kendisi olan Türk köylülerine baskı uygulanması gibi bir durum olamaz.

1920 Nisan ayında Kuvayı milliyet kuvvetleri ovada da etkin olmaya başlamıştır. Nisan ayının başlarında Fransızların zırhlı hale getirdiği 2 adet tren Yenice’de mahsur kalmış, Fransızlar bir tabur göndererek bunları kurtarmıştır. Nisan ayı sonlarında ise Yenice-Zeytinli istasyonları arasında tren hattı kesilmiş, Fransızlar Mersin ile hava yoluyla iletişim kurabilmiştir. Kuvayı milliyenin hâkim olduğu yerlerdeki Ermeniler kaçarak Adana’ya sığınmış, bu nedenle şehirde iâşe ve barınma sorunu yaşanmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler üzerine Fransızlar Adana’nın kuşatılacağını düşünerek savunma hazırlıkları yapmaya başlamışlardır. 3 Mayıs 1920’de Mersin su yolu kesilerek şehir Kuvayı milliyenin kuşatması altına girmiştir (Dural, 1954, No.33). Nitekim 18 Mayıs’ta 50 kadar Kuvayı milliyet süvarisi Adana cephesine yaklaşmış ve 21 Mayıs’ta Şakirpaşa’da ilk çatışma yaşanmıştır. Bu tarihten sonra 10 Ağustos’a kadar çatışmalar günlük olaylar olarak yaşanmaya başlamıştır. Mersin’den 22 Mayıs 1920’de uçakla Adana’ya gelen General Garnier, subayları eski Türk karargâhı olan Kolordu binasında toplayarak artık hiçbir yardım gelmeyeceğini bildirmiş ve cesur olmaları telkininde bulunmuştur. Bremond bu durumu şöyle değerlendirmektedir: *“Kilikya’nın terk olduğunu böylece ilâm tekiddin (yinelemek) başka bir şey değildi. Çünkü bu hal berkeşçe esasen malumdur.”* (Dural, 1954, No.35).

Adana’da savunma hazırlıkları yapıldıktan sonra savunma için ayrılan askerlerden arta kalanlar ile yeni bir kuvvet teşkil edilerek Albay Grasi’nin emrine verilmiştir. Grasi’ye Pozantı’da kuşatma altındaki birlikleri kurtararak Adana’ya getirilmesi görevi verilmiştir. Grasi, Kuvayı milliyenin güçlü direnişi karşısında 20 Mayıs’ta geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bremond, bu birliğin telgraf gönderme imkânı olsaydı, Pozantı’daki birliklerine bütün Kuvayı milliyet kuvvetlerinin Grasi’nin birliklerine yöneldiğini, dolayısıyla Pozantı’nın kuşatmasının zayıfladığı haberini ulaştırabileceğini ve Mesnil’in kolaylıkla çekilerek Fransız hatlarına ulaşabileceğini ifade etmektedir. Birkaç gün sonra bir uçakla Mesnil’e istediği gibi hareket edebileceği, Bremond’un ifadesiyle hatta isterse teslim bile olabileceğine dair acı haber iletilmiştir (Dural, 1954, No.34). Bu haberi alan Mesnil 6,5’luk 2 adet topu imha etmiş, 150 kadar yaralı neferi hastanede bırakarak Pozantı’dan ayrılmıştır. Kuşatmayı yararak Fransız hatlarına ulaşmaya çalışan Mesnil, taburuyla birlikte esir düşmüştür. Bremond, bahse konu 150 yaralı asker’in hepsinin öldürüldüğünü iddia etmektedir (Dural, 1954, No.35). Türklerin tarihinde esirleri öldürmek bir tarafa kötü muamele yapıldığı bile vaki değildir. Bremond Türklere olan ön yargısını ve düşmanlığını bu şekilde sergilemektedir.

Karboğazı mevkiinde 27 Mayıs 1920’de, 42 kişilik bir Kuvayı milliyet müfrezesi tarafından esir alınan Fransız kuvvetleri, 100’ü yaralı 650 asker ile Binbaşı Mesnil dahil 23 subaydır. Bunun yanında iki 5,5’luk top, 8 makineli tüfek, 40 otomatik tüfek, 1000 kadar silah ve çok sayıda hayvan da ele geçirilenler arasındaydı. Fransız kuvvetlerinin çarpışmadaki ölü sayısı ise 200’den fazladır (Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüğü, 2012, s.121). Pozantı’nın kaybedilmesiyle Fransızlar Toroslar’da önemli bir geçiş ve direnek noktasından mahrum kalmışlardır. Kuvayı milliyet kuvvetleri ise Çukurova’da daha sonra düzenlenecek askerî harekât için önemli bir avantaj elde etmiştir.

Fransızların talebi üzerine 30 Mayıs 1920’de, Güney Cephesi’ndeki muharebelerin durdurulması amacıyla, 20 gün süreli bir mütareke yapılmıştır. Bremond 20 günlük ateşkes anlaşması ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır (Dural, 1954, No.38):

“Şurası bellidir ki, bu mütarekeden maksat Pozantı garnizonunu kurtarmaktı. Muvaffak olunamadı. Ve bu kahraman kıt’anın elde bulunanları halen Kayseri’de esir bulunmaktadır. Buna mukabil Sis tahliye olundu. Antep iade olundu. Ve dostlarımızın cesareti kırıldı. Bu hareket esasen sene başından beri sarsılan nüfuzumuzun sonu oldu... Mustafa Kemal tarafından verilen vaatler tutulamazdı. Çünkü onun vaziyetinde bulunan bir kumandan ancak zarar verebilir ve hiçbir kötülüğe mani olamaz.”

Bremond Mustafa Kemal Paşa’yı art niyetli olmakla ve mütareke şartlarına uymamakla suçlamaktadır. Hâlbuki mütareke şartlarına uymayan ve ilk bozan Fransızlardı. Mustafa Kemal Paşa tarafından 16 Haziran 1920 tarihinde Güney cephesindeki birliklere bir yazı göndererek, Fransızların esirlerini kurtarmak ve yapacakları taarruz hazırlıkları için zaman kazanmak amacıyla mütareke yaptıklarının anlaşıldığını, ateşkestikten sonra ileri gelen memur ve eşraf ile birçok masum Müslüman’ı tutuklamaya devam ederek, Ermenilere Müslüman halka yönelik katliamlar yaptırarak ve iade edilen esirlere eşit sayıda tutukluyu iade etmeyerek ateşkes şartlarına uymadıklarını belirtmiş, bu sebeplerden dolayı, 18-19 Haziran 1920 gece yarısından itibaren Fransızlara bilgi verilmeden tüm

Fransız cephesinde muharebenin yeniden başlatılması emrini vermiştir (Harp Tarihi Vesikaları Sayı 14, Vesika No.: 373).

Adana'da 10 Temmuz 1920'de başlayan ve dört gün süren büyük bir göç olayı yaşanmıştır. Kaç-Kaç Olayı olarak anılan şiddet olayları esnasında Adana'da yaşayan binlerce Türk ve Müslüman canlarını kurtarmak için kaçarak şehri terk etmiştir. Fransızların silahlandığı Ermeniler Adana'da kurmayı hayal ettikleri Ermeni devleti için engel olarak gördükleri Türk ve Müslümanları şehirden kaçırmak için kasıtlı olarak karışıklık çıkarmış, katliamlara girişmişlerdir. Ermeniler bu girişimlerini gerçekleştirirken Bremond'dan da destek istemişlerdir (Ener, 1996, s.148). Kuvayı milliye kuvvetlerinin Adana'yı tehdit eder duruma gelmesi Fransızları endişeye sevk etmiş, şehirdeki Türk nüfusun sayıca çokluğundan çekinen ve çıkabilecek herhangi bir olayda Türklerin üstünlük sağlayabileceği düşüncesiyle Türkleri şehirden uzaklaştırarak Türk nüfusu azaltmak istemişlerdir (Çelik, 1999, s.405). Diğer bir etkende General Dufieux'un 9 Temmuz'da Yarbaşı'ndan Yüreğir ovasına taarruz etmeyi planlaması ve şehirdeki birliklerini iki ateş altında bırakmamak için özellikle güney kesimde yaşayan Türkleri şehirden kaçırmak istemesidir (Ener, 1996, s.148). Bremond Kaç-Kaç Olayı ile ilgili şunları anlatmaktadır (Dural, 1954, No.44):

“Nehrin sol sahilindeki mahalleler ahalisinin çoğu, Kemalistlere iltihak etmiş çingenelerdi...10 Temmuz'da bu mahalde müthiş bir surette silah atılmaya başlandı. Bu günlük vukuattan idi... Fakat bu bütün şehirde müthiş bir paniğe sebep oldu. Hristiyan ve Müslüman herkes silahına sarılarak pencerelerden silah atmaya başladılar. Hristiyan gönüllü karakolları kimseyi hedef tutmadan ateş açtılar.

Derhal idare heyetine dahil zabıtlar şehrin tüm sokaklarına yayılarak ateşin kestirilmesine çalıştılar... Derhal 20 kadar Hristiyan tevkif olunarak divanı harbe sevk olundu. Ve büyük cezalara çarptırıldılar... Bütün Müslüman ahalisi çılgınca kaçmaya başladı. Bu firar 48 saat devam etti. Kaçkaça mani olmak üzere gönderilen jandarma ve polisler de bizzat firar ediyorlardı... Böylece 40 bin Müslüman gitmemeleri için sarf edilen bütün gayretlere rağmen şehirden firar etti.

Bu mühim vakanın sebepleri şunlardır: Evvela, Fransız garnizonunun itimat veremeyecek derecede zayıf bulunması, saniyen şehrin bombardıman edileceğine, tamamen yıkılacağına ve şehirde kalanların Fransızlar tarafından maruz kalacakları muameleye dair Kemalistlerin propagandası. Son sebep olarak da müfrit (taşkın davranan) Ermenilerin Müslümanların katliam olunacaklarına dair yaydıkları yanlış haberler.”

Fevzi Dural'ın, Bremond'un bu ifadeleriyle ilgili yorumu şöyledir (Dural, 1954, No.44): *“Bremond Hristiyan ve Müslüman herkes silahına sarıldı diyor ki bu büyük bir hatadır. O zaman kaç Müslümanda silah vardı ki silaha sarılısın. Bu mesele evvelce güzelce tertip edilmişti... Hristiyan gönüllü karakollarının gayesiz ve hedefsiz silah kullandıkları da yanlıştır. Onların hedefleri, vazifeleri daha haftalar önce tayin edilmişti. Her Ermeni'nin öldüreceği Müslüman ve yakacağı evler belliydi.”*

Bremond'un Adana'daki görevinin son günlerinde meydana gelen Ermenilerin kendi hükümetlerini kurma girişiminden bahsetmekte fayda vardır (Dural, 1954, No.48): *“5 Ağustos sabah saat 10'a doğru Mihran Damatyan siyasi bir memur olduğunu unutarak ve çoğu memleketin garibi olan ve dört Ermeni siyasi zümresinin önderlerinden on kadar adam olduğu halde hükümet dairesine gelerek her zaman açık bulunan vilayet dairesine yerleşmiş, Fransa'nın himayesinde kendisini Kilikya Genel Valisi ilan etmişti. Mamefih bütün abali batta Ermeni mahallesi bile meseleye karışmamıştır. Elli kadar taraftarı hükümet konağının etrafını ve koridorları nezaret altında tutuyorlardı.”*

Bremond olayı haber alır almaz telefon hatlarını kestirerek Mihran Damatyan'a bu komiteye nihayet vermesini emrettiğini, Damatyan'ın ancak güç kullanılarak çıkarılabileceği cevabı üzerine vilayet dairesine süngülü nefer göndererek olayı sonlandırdığını, bu olayın bir saatten fazla sürmediğini ifade etmiştir. Fevzi Dural (1954, No.48); *“Türk düşmanı... Bremond bu altın ovanın tekrar sahiplerinin eline geçmesine bir türlü razı gelmiyor ve her ne surette olursa olsun burasını Ermeni dostlarına bediye ettirmek istiyordu. Bu suretle bir deneme yapılmasını Damatyan'a kendisi tavsiye etti. Bu suretle önce Fransa'nın sonra müttetik devletlerin buna ne diyeceklerini denemek istedi... General Guro'dan almış olduğu kesin cevap umidini kırdı ve Damatyan'ın iki saat süren hükümeti böylece sona erdi”* demektedir.

Bremond, 19 Ağustos 1920'de Adana güney cephesine karşı kuvvetli bir taarruz icra ettiklerini ve 2000 esir alarak Türk kuvvetlerinin Adana kuşatmasını sonlandırmayı başardıklarını ve bu tarihten itibaren şehre karşı Türk birliklerinin saldırı tehdidi kalmadığından Fransızlar açısından işlerin yoluna girdiğini belirtmiştir. 4 Ağustos 1920 tarihinde Bremond Beyrut'a davet edilmiş ve görevi Kurmay Başkanı Hasler'e devretmiştir. Bremond Adana'dan

ayrılmadan önce 156. Tümen Komutanı General Dufieux, 11 Eylül 1920 122 numaralı emrinde Bremond'u öven şu sözleri zikretmiştir (Dural, 1954, No.49): “*Pek tecrübeli subay daima Fransız çıkarlarını korumayı kendisine yol edinmiştir. Zaaf ve yorgunluk bilmeksizin 19 aydan beri ve zor şartlar altında bile cesaretini kaybetmeden büyük bir idare sağlamıştır. Bilgisi, gayreti, metaneti ve ciddi çalışması, vazifedeki imanı kararlarının ciddiyeti, soğukkanlılığı ile Kilikya’da Fransız menfaatlerine pek değerli hizmetler ifa etmiştir.*” General Dufieux, Fransız menfaatlerine faydalı hizmetler yaptığını ifade etmektedir. Ancak Bremond, Ermeni yanlısı ve Türklere karşı ön yargılı tutumunu değiştirip zaman içerisinde Bölge halkını daha iyi tanımaya gayret edip adaletli bir yönetim tesis edebilseydi bu kendi menfaatleri açısından daha faydalı olurdu.

Bremond anılarının son bölümünde genel bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirmelerden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Bremond, Çukurova'nın nüfus yapısının, Müslüman (Turani ve gayri Turani) ve Hristiyan (Ermeni, Geldani, Asuri, Rum ve Avrupalı) olarak ikiye ayrılabilceğini belirtmiştir. Türklerin “*sağlam ve güçlü bir vatan sevgisine sahip olduklarına şüphe yoktur*” demekte, fakat Türkler için dünyanın halihazır teşkilat gerekleriyle anlaşma imkânları olup olmadığından şüphe duyduğunu ifade etmektedir. Sultan II. Abdülhamit devrinde Türklerin maneviyatlarının sarsıldığını bütün subayların ve aydınların çoğunluğunun Alman terbiyesi yetiştiğinden onlar gibi düşünüp hareket ettikleri düşüncesini iddia etmektedir. Bremond, Türkler Merkez hükümetleri ile birlikte savaşmışlar ve zaferlere alışkın bir millet olarak onurları rencide oldu, ancak terbiyeli bir millet olduklarından duygularını Almanlardan daha fazla gizlemeyi bilirler demektedir. Bremond, Türklerin kendilerine karşı o zamana kadar sergiledikleri davranışlar nedeniyle daha hafif bir şiddet politikasını hak ettiklerini düşünebilmek için davranışlarına belirli bir yön vermeleri gerekli olduğunu ve ihtiyaç olan teminatı ancak Sultan hükümetinin verebileceğini düşünmektedir (Dural, 1954, No.50). Bremond'un, Türklerin vatan sevgisini, onurlarına düşkün terbiyeli bir millet oluşunu övmesi iyi bir şey ancak aydınların ve subayların hepsinin Almanlaştığını düşünmesi Mustafa Kemal ve ona inanarak Kurtuluş Savaşı'na girişenleri iyi analiz edemediğini gösterir. İstedikleri teminatı elbette ki kukla ve teslimiyetçi bir tutum sergileyen Sultan ve hükümetinin verebileceğini düşünmektedir.

Bremond Çukurova bölgesinin Türk memleketinden çok Osmanlı sömürgesi olduğunu ve Türkçeden başka dil kullanılmasına müsaade edilemediğini iddia etmektedir. Başta Ermeniler olmak üzere Hristiyanların nüfusunun giderek çoğalmasının yarattığı endişe nedeniyle, Türklerin endişeye düşerek, 1895, 1909, 1915, 1918'de katliam yaptığını (Dural, 1954, No.50), sadece 1920'de, Haçin'de 10 bin, Maraş'ta 8 bin Kilikya'da 2 bin olmak üzere 20 bin kişiyi katlettiğini (Dural, 1954, No.51) iddia etmektedir. Bremond'un bu iddiaları tamamen mesnetsiz ve gerçek dışıdır. Osmanlı idaresinde hiçbir etnik topluluğun ne diline ne de dini inancına kısıtlama getirilmemiş aksine bu hususlarda büyük özgürlükler tanınmıştır. Çukurova bölgesinin Türk yurdunun bir parçası olmayıp sömürge olduğunu iddia etmek Ermenilerin propagandasına alet olmak değilse, akıl tutulması olsa gerek.

Bremond, Türklerin devamlı kötüye kullanılan ve memleketi öldüren kapitülasyonlardan haklı olarak şikâyetçi olduğunu, ancak kendi menfaatlerini zarara uğratmadan kaldırılması için Türk hükümetinin Avrupalılaştırması gerektiğini belirtmiştir. Çukurova'daki Osmanlı idaresinin 1919-1920 yıllarında görülmemiş bir ilerleme kaydettiğini, bunun da ancak bir Avrupa devletinin idaresi altında gerçekleştiğini, hiçbir Türk memurunun bir Avrupalı desteği olmadan maiyetine yön ve namus dersi veremediğini, bu durum devam ettikçe memleketin gelişmesinin beklenemeyeceğini iddia etmiştir. Bremond, gerekli maliye vasıtalarından mahrum olan Türklerin yardıma muhtaç olduğunu, bu sebeple kontrolü kabul etmesi gerektiğini, taahhütlerini tutarak gelişme gösterirlerse özgürlükleri iade edilebilir demektedir (Dural, 1954, No.51). Bremond kısacası Türkleri kendi kendini yönetmekten aciz ve kontrol altında bulundurulması gereken bir millet olarak değerlendirmekte ve Avrupalıların yönetimi altında gelişme gösterebileceğini iddia etmektedir.

Bremond Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde girişilen Kurtuluş Savaşı'nın bir özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi olduğunu anlamamış, ordu terhis edilmesi nedeniyle işsiz kalan ve dolayısı ile maaşlarını alamayan subaylar tarafından çıkarılan bir isyan olarak nitelendirmiştir. Bu subaylara maaşlarının verileceği garantisi verilirse isyanın önlenebileceğini düşünmektedir. Buna ilave olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da hükümdarlığını ilan ettiğini ve bu gücü elinden bırakmayacağını, taahhütlerine de güvenilemeyeceğini iddia etmektedir (Dural, 1954, No.51).

Bremond, Müslümanlık âleminde ancak hilafetin yeri olduğunu ve eğer yeniden bir Türkiye kurulacaksa bunun ancak bir sultanın etrafında ve onun desteğiyle mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Fransa'nın 1870'de kaybettiklerini şarkta muhafaza etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bremond anılarını; “*Sözümü kesmeden Kilikya'nın*

talim heyetine teşekkür etmeyi kendime bir vazife bilirim... Sözlerimi Kilikyalılara Fransızca'yı öğretmek suretiyle memleketin cibani hayran etmek için muhtaç olduğu ve kendisini Mısır'a fakat Alpleri olan bir Mısır'a benzetecek olan istikbalini hazırlayanları selamlamakla bitiriyorum" (Dural, 1954, No.52) ifadeleriyle sonlandırmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Bremond, batı emperyalizmin klasik bir temsilcisiydi. Sömürge olarak işgal edilen her coğrafya, onun için üstün Fransız ekolüyle eğitime ve hizaya getirilmeye muhtaç alt kültür olarak gören emperyalist batılı düşünce yapısına sahip bir subaydı. Diğer taraftan Bremond'un düşünce yapısını etkileyen diğer bir olay ise her Fransız gibi 1870'te yaşanan Prusya yenilgisinin hafızalarında yarattığı travmaydı. Ocak 1871'de Fransa, artık savaşa devam edemeyecek duruma gelmesi ile Prusya askerlerinin Paris'e kadar girmeleri ve acil olarak bir ateşkes yapılmasını istemesi, Prusya'nın Alsace ve Lorraine'i alması, 5 milyar Frank savaş tazminatı ve Paris'te Prusya birliklerinin geçit töreni düzenlemesi şartlarını kabul etmek zorunda kalması (Erkücü, 2019, s.92) Fransa için unutamayacakları onur kırıcı bir son olmuştu. Fransa bu hezimetini telafi fırsatını 1914 yılında yakalamıştı.

Fransa her ne kadar I. Dünya Savaşı'nın galiplerinden biri gibi görünse de bu savaşta İngiltere'nin bir adım gerisinde kalmış, işgallerde aslan payını İngiltere'nin almasına göz yummuştu. İngiltere için Akdeniz'in doğusu, Mısır ve Süveyş Kanalı en önemli sömürgesi olan Hindistan'a giden ticaret yolu hayati öneme sahipti. Musul ve Kerkük petroleri İngiltere için geleceğin önemli enerji kaynaklarıydı. Onun dışında Suriye ve Anadolu'nun güneyi Fransa'ya verilebilir bölgeler olarak görülmekteydi. Fransa, I. Dünya Savaşı'nda hiçbir cephesinde savaşmadığı Orta Doğu ve Anadolu'dan toprak almasını, bu bölgeye yerleşme politikasının başlangıcı olarak görüyordu. Stratejik önemi Mısır kadar olmasa da zengin doğal kaynaklarıyla ve tarımsal alanlarıyla Çukurova ve çevresi özellikle pamuk üretimiyle Fransız tekstil sektörü için önemli hammadde merkezi olabilirdi. Ayrıca Lübnan ve Suriye limanları da doğu-batı ticareti için önemli lojistik merkezleriydi. Bu maksatla büyük savaşın önce misyoner faaliyetleri ve açılan Fransız Hristiyan okullar aracılığı ile Katolik Ermeniler ve Arap Hristiyanlar (Maruniler) arasında propaganda faaliyetleri ile Osmanlı yönetimine karşı bölgesel isyan girişimleri ile varlıklarını hissettirmeye başlamışlardı. Savaşın ilerleyen döneminde ise Fransa, İngiltere ve Rusya ile anlaşarak Anadolu topraklarının paylaşılması konusunda 26 Nisan 1916 tarihinde Sykes-Picot Anlaşması ile Suriye, Adana ve Mezopotamya'nın İngiltere ile arasında paylaşılması konusunda anlaşmışlardı. Mondros Mütarekesi ile birlikte bu paylaşım hayata geçmesiyle Fransız işgalleri başlamıştı.

Fransa, işgal altına aldığı Çukurova'yı kendi ifadeleriyle ıslah etmek ve Fransa'ya bağlı bir sömürge haline getirmek amacıyla Fransız manda yönetimi altında "Kilikya Ermenistan'ı" adı altına bir Ermeni yönetimi kurma siyasetini hayata geçirmek istemekteydi. Bu maksadın gerçekleşmesini sağlamak amacıyla askerlerinin çoğunluğunu Ermenilerden oluşturduğu Albay Edouard Bremond idaresinde bir işgal ordusunu bölgeye göndermişlerdi.

Albay Bremond, Fransız siyasetini bölgede uygulayabilecek yetenek ve liyakate sahip bir asker olarak Çukurova Bölge İdarecisi olarak görevlendirilmesi ile başlayan süreci anlatırken sanki günah çıkarır gibi anlatması, samimiyeti konusunda şüpheye düşürecek nitelikte olduğu görülmektedir. Çünkü görevi süresince Ermenilerin taşkınlıklarına, cinayetlerine göz yumman yönetimiyle yüzlerce masum Türkün katledilmesi günahlarını hiçbir zaman örtmeyecektir.

Albay Edouard Bremond, iki temel vazifeyi ifa etmek için göreve getirilmişti. Birincisi bölgenin demografik yapısının Ermeniler lehine değişimini sağlayacak şekilde tedbirler almaktı. Bunun için işgal ordusu içinde bulunan Ermeni askerlerin uyguladıkları katliamlara göz yumarak, korku ve dehşete kapılan Türklerin bölgeyi terk etmesiyle boşalan yerlere Suriye, Lübnan bölgesinde bulunan Ermenilerin yerleşimini sağlamaktı. İkincisi ise Fransız misyoner okulları vasıtasıyla bölgede kalan Türkleri asimile ederek, bölge özelinde tam bir Fransız hâkimiyeti kurmaktı. Son aşama ise "Kilikya Ermenistan'ı" adı altında Fransız sömürge manda yönetimine bağlı bir devlet yapılanmasıyla Çukurova'nın zengin doğal kaynaklarını Fransa'ya aktarmak olacaktı.

Albay Bremond, kendisine verilen bu vazifeleri gerçekleştirmek için, her ne kadar anılarında kabul etmese de diğer tanıkların ve tarihi belgelerin anlatımıyla, elinden geleni yaptığı ancak başarıya ulaşamadığı görülmektedir.

Bremond, Mustafa Kemal Paşa için "*art niyetli ve mütareke şartlarına aykırı hareket eden isyancı*" olarak yorum yapsa da zamanla onun önderliğinde başlatılan mücadelenin başarıya ulaşması sonunda fikrinin değişmesi ve Türklerin

“sağlam ve güçlü bir vatan sevgisine sahip olduklarına şüphe yoktur” olarak değerlendirmesi de en azından bir asker olarak düşmanına duyduğu saygıyı göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak Fransa, elli yıl önce Prusya karşısında uğradığı hezimetin izlerini silmek, sömürge mevcudunu artırarak ekonomik olarak Avrupa'nın güçlü devletlerinden biri olmak amacıyla girdiği I. Dünya Savaşı'ndan İngiltere'nin de desteği ile başarıyla çıkmış, mağluplara yönelik ağır şartlar içeren anlaşmalarla nüfuz alanlarını genişletmiştir. Özellikle Suriye, Lübnan ve Anadolu'nun güney illerinde kuracağı kolonilerle, bölgenin doğal kaynaklarını ve zenginliklerini Fransa'ya aktararak savaş nedeniyle uğradığı ekonomik kayıplarını telafi ederek, güçlü bir Avrupa Devleti olmanın planını yapmaktaydı. Bu nedenle işgal bölgelerinde görevlendireceği subayların bu planı gerçekleştirecek kabiliyet ve niteliklere haiz olması için seçici davranmış ve Albay Edouard Bremond'u Çukurova bölgesine idareci olarak atamıştır. Ancak Albay Bremond'un Ermeni kökenli askerleriyle Fransa'nın Çukurova siyasetini gerçekleştirme gayretleri ve tüm çabasına rağmen Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk Milleti'nin cesareti ve fedakârlığı ile vatan sevgisi karşısında geri adım atmak zorunda kalmış ve amacına ulaşmadan bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Kaynakça

- Akbiyık, Y. (1999). *Millî mücadelede güney cephesi (Maras)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2005). *20. yüzyıl siyasi tarihi (Cilt: 1-2 1914-1995)*. Alkım Yayınevi.
- Bıyıkhoğlu, T. (1962). *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve tatbikatı*. Genelkurmay Basımevi.
- Bildirici, Y. Z. (2020). İstiklâl Harbinde Çukurova'da yıkıcı faaliyetler. *Belgi Dergisi*, 2 (20), 2409-2427.
- Çelik, K. (1999). *Millî Mücadele'de Adana ve havalisi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Dural F. (1954, 29 Ekim-31 Aralık). Kilikya'da iki yıl işgal valiliği yapan Bremond'un hatıraları. *Yeni Adana Gazetesi*, No:1-52.
- Erküşük, B. (2019). *Adalar, Basiret gazetesine göre Prusya-Fransa savaşı (1870-1871)*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Efe, A. (2015). Antep savunması: bir albayın hatıratı. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 53, 221-253.
- Ener, K. (1996). *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana cephesi*. T.C. Kültür Bakanlığı.
- Evans, L. (1972). *Türkiye'nin paylaşılması (1914-1924)* (T. Alanay Çev.). Milliyet Yayınları.
- Gauin, M. (2014). Bir yol ayrımının sebepleri: Mondros Mütarekesi'nden itibaren Lozan Antlaşması'na kadar Fransa Cumhuriyeti ile Ermeni komiteleri arasındaki ilişkiler. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 49, 159-186.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 14 (1955). Vesika No.: 373, Harp Tarihi Dairesi.
- Hatipoğlu, S. (2001). *Türk Fransız mücadelesi (Orta Toros geçitleri, 1915-1921)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- İlter, E. (1989), Milli Mücadele'de Doğu Lejyonu (Legion D Orient)'nun Fransız işgal bölgesindeki fonksiyonu. *Atatürk Yolu Dergisi*, 03, 419-436.
- Kılıç, T. (2007). *Adana'da Ermeni olayları (1918-1922)*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuvayimillîye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in günlüğü*, (2012). Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.
- Kütükçü, M. (2022). Çukurova strategy of France in the National Struggle period. *Atatürk Yolu Dergisi*, 70, 306-322.
- Murat, T. (2021). Milli Mücadele'de Güney Cephesi. *Atatürk Ansiklopedisi* (29 Haziran). <https://atatürkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadelede-guney-cephesi/>, (Erişim: 30.11.2022).

- Özçelik, İ. (2005). *Ermeni sorunu ve gerçekler*. Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Öztoprak, İ. (1991). Adana ve çevresinde Müdafaa-i Hukuk çalışmaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8 (22), 117-140.
- Sonyel, S. R. (1972). Yeni belgelerin ışığı altında Ermeni tehcirleri. *Belleten*, 36 (141), 31-49.
- Tunalı, T. (2021). *Çukurova Bölgesi'nde Fransız işgali ve işgal yönetimi (1918-1921)*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncer, H. (2000). *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa ilişkileri*. Ümit Yayınevi.
- Yalçın, D., Akbıyık Y., Akbulut D. A., Balcıoğlu M., Köstüklü N., Süslü A., Turan R., Eraslan C. ve Tural M. A. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

EXTENDED SUMMARY

The Allied Powers struggled to get more shares from the Middle East oil due to the increasing need for raw materials after the Industrial Revolution, and while the First World War was going on, the Ottoman Empire shared its lands through secret agreements between them. While the Armenians needed the support of England and France to achieve their goals, both England and France wanted to use the Armenians to establish dominance in the region. England, France, and Russia decided to divide Syria, Adana, and Mesopotamia between England and France with the Sykes-Picot Agreement signed on April 26, 1916. England and France started to occupy Southeastern Anatolia and Çukurova regions based on Article 7 of the Armistice of Mudros dated October 30, 1918.

The Armenians, who were immigrated to Syria in 1915, started to return in small convoys from Aleppo, Damascus, and Beirut, where they were generally settled, and settled in Adana and its surroundings by the rulers of the occupation forces. French and Armenian administrators were assigned to the civil administrations, and military units were formed from Armenian volunteers, these volunteers wearing French uniforms fought against the Turks under the French flag.

The French Government named the Cilicia (Çukurova) region "Armenia" for a while. With the Syria Agreement of September 15, 1919 signed between England and France, England, which obtained Mosul, left Adana, Maraş, Antep, and Urfa regions to France.

Colonel Bremond, who was appointed as the Chief Administrator of Armenia on January 19, 1919; appointed a French officer with the title of Deputy Governor or "Gouverneur" (District Governor) to the Sanjak and the Districts. As a result of these assignments, the Ottoman governors and district governors were reduced to the position of puppets.

Bremond states that his duty as Chief Administrator was to manage his area of responsibility through Ottoman officials and that the administration in Çukurova was never directly taken over. However, the practices and policies of the French, contrary to what was written, were aimed at providing an artificial Armenian majority in the province by abducting the Turks and replacing them with Armenians by means of coercion, oppression, and exile.

When Bremond took office in Adana, he paved the way for the outrage of the Armenian committee members and banned the hanging of the Turkish flag. The people of the region tried to announce their sadness and concerns to the Ottoman Government, but they could not get positive results. This situation awakened the spirit of resistance in the people, and they went to organize the struggle. The people of Çukurova in Istanbul founded the Cilicia Defense of Rights Society on November 20, 1918.

Bremond states that everyone is treated equally and equally with the management system they established in Çukurova in 1919. However, he states that both the Unionists and the Armenian leaders did not like this behavior, that they acted like this as a necessity of political necessities, and that the traditional generosity and sense of the humanity of France also had a great impact. In fact, contrary to what Bremond reported, during the year 1919, Bremond and some of the officers showed extreme tolerance towards the Armenian Legion by taking an attitude against Turks and Muslims, which led to various criticisms even in the French Army.

The Commander of the Gendarmerie units, District Governor (Lieutenant Colonel) Haşim Bey, was arrested on 3 March 1919 and sent to the prison camp by the order of General Lezti. On April 21, 1919, Captain Lupe was appointed as the Gendarme Inspector. When the Turkish Gendarmes were demobilized and their weapons began to be distributed to the Armenians, Deputy Governor Esad Bey, who objected to this situation, was dismissed by Bremond. Celal Bey was appointed as the Governor of Adana instead of Esad Bey. However, he was disturbed by Celal Bey's refusal to cooperate and oppose unfair practices, and Bremond tried hard for his dismissal but was unsuccessful.

The French made arrangements to realize their own interests in education, and all Turkish, Christian, and Armenian schools were reopened. Schools were opened for Arabs, Circassians, and Kurds, and French, which was compulsory in all schools, began to be taught in addition to their own language.

Haçin, which was an important settlement for the French, came under the domination of the national forces on October 18, 1920, after an eight-month siege. Although an estimated 500-600 Turks and Muslims remained in

the town during the siege, none of them were left alive, they were tortured and killed by the Armenians. While Bremond describes the Armenians' loss of life in the conflicts as a massacre, he does not mention the Turks who were actually massacred.

The Battle of Pozanti has an important place among the battles in Adana. Bremond gave an important place to the conflicts in the Pozanti region in his memoirs. The French placed a battalion in Pozanti under the command of Major Mesnil, also known as the "Hero of Verdun". As a result of the Pozanti siege carried out by the Kuvayi Milliye troops under the command of Tekelioğlu Sinan, he was captured on 27 May 1920 in the Karboğazi locality together with the Major Mesnil battalion. Thus, Pozanti was liberated from the French occupation.

There was a great migration event in Adana, which started on July 10, 1920, and lasted for four days. Thousands of Turks and Muslims living in Adana fled the city to save their lives during the violence that is known as the Run and Run Incident. The Armenians, armed by the French, deliberately made a mess and engaged in massacres in order to smuggle Turks and Muslims out of the city, which they saw as obstacles to the Armenian state they dreamed of establishing in Adana.

Although the Armenians even attempted to form their own government in the last days of Bremond's mission in Adana, Bremond stated that he quickly ended the event and that this event did not last more than an hour.

Bremond handed over the task to Chief of Staff Hasler, with the order he received on August 4, 1920. Before leaving Adana, General Dufieux, Commander of the 156th Division, states that Bremond did useful services to the French interests in his order dated 11 September 1920 and numbered 122.

Bremond made a general evaluation in the last part of his memoirs. He stated that the population structure of Çukurova can be divided into Muslim (Turani and non-Turani) and Christian (Armenian, Geldani, Assyrian, Greek, and European). He says that "there is no doubt that the Turks have a strong and strong patriotism", but expresses that he doubts whether there is an opportunity for Turks to come to terms with the current organizational requirements of the world. He also claims that intellectuals and military officers have also become Germanized.

Bremond stated that the Turks are rightly complaining about the capitulations that are constantly being abused and killing the country, but that the Turkish government should be Europeanized in order to be abolished without harming their own interests. Bremond thinks that the Turks, who are deprived of the necessary financial means, are in need of help, that they should accept control, and that their freedom can be restored if they make progress by keeping their commitments.

Bremond argued that only the caliphate has a place in the Muslim world and that if Turkey is to be re-established, it can only be possible around a sultan and with his support. He stated that France should preserve what it lost in 1870 in the East.

France was making plans to become a strong European State, to compensate for its economic losses due to the war by transferring the natural resources and riches of the region to France with the colonies to be established in Syria, Lebanon, and the southern provinces of Anatolia.

As a result, Colonel Bremond took his place in history as a much-discussed administrator, no matter how different he tried to show his own administration period in his memoirs. With this study, Colonel Bremond's memoirs about the period he served during the occupation of Çukurova were published in Paris in 1921 by the Imprimerie Nationale publishing house, translated into our language by Fevzi Dural, and serialized in Yeni Adana Newspaper between 29 October-31 December 1954. Controversial issues related to the occupation days in the book "La Cilicie en 1919-1920" were investigated.